

דו"ח מחקר מסכם

בנושא

שינויים בתעסוקה והשפעתם על מאפייני הביטחון הסוציאלי והביטוח הפנסיוני במגזר הכפרי בישראל

פרופ' מיכל פלגי

המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה

ד"ר זאביק גרינברג

המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה

המכללה האקדמית תל-חי

ד"ר ינאי פרחה

פרופ' אלי גימון

המכללה האקדמית תל-חי

מרץ 2019

המחקר בוצע בתמיכה של קרן המחקרים של המוסד לביטוח לאומי

תודות: המחברים מודים לד"ר ורד האס ולאליאט אורחן על עזרתן בהכנת הדו"ח.

שינויים בתעסוקה והשפעתם על מאפייני הביטחון הסוציאלי והביטוח הפנסיוני במגזר הכפרי בישראל

מיכל פלגי, זאביק גרינברג, ינאי פרחה, אלי גימון

תקציר

רקע בעשורים האחרונים חלו שינויים רבים במקורות הפרנסה של המגזר הכפרי זאת בעקבות המשבר בחקלאות מחד והשינויים שחלו בתנועה הקיבוצית מאידך. קיבוצים רבים עברו תהליך של הפרדת מנגנוני ההכנסה והשירותים של הקיבוץ ומעבר לאחריות החברים והתושבים על פרנסתם ורווחתם. בקרב חברי ותושבי המושבים המשבר בחקלאות הוביל למעבר לעבודה מחוץ למושב כשכירים או עצמאים במגוון גדול של מקצועות ולהתרחקות מהסתמכות על המשק החקלאי כמקור ההכנסה הראשי. **מטרות** המחקר הנוכחי הן לבחון כיצד השינויים באופני הפרנסה ביישובי המגזר הכפרי השפיעו על תחושת הביטחון הכלכלי העתידי של החברים והתושבים ועל הביטחון האקטוארי שלהם. **שיטת המחקר** בה השתמשנו הינה מעורבת (Mixed Methods). בפן האיכותי נערכו ראיונות עומק חצי מובנים עם אחד עשר בעלי תפקידים בתחום הפנסיוני בהתיישבות הכפרית (שישה רכזי וועדות פנסיה יישוביות; מנכ"ל של קיבוץ במצוקה אקטוארית; ארבע נציגים של חברות ייעוץ פנסיוני לאוכלוסייה הכפרית). בפן הכמותי הועבר סקר ל 369 חברי ותושבי מושבים ו 359 חברי ותושבי קיבוצים. **ממצאים עיקריים** תחושת הביטחון הכלכלי העתידי במדגם היא יחסית גבוהה, גם בקרב אלו שנמצאים בגיל העבודה וגם בקרב אלו שכבר נמצאים בפנסיה. בקרב אוכלוסיית חברי הקיבוצים, התחושה הזו מגובה גם במערכת המסדירה את נושא הפנסיה ודאגת לחברים לאחר יציאתם לגמלאות. המערכת הזו גם יוצרת תחושה של ידיעה רבה יותר בקרב חברים לגבי מצבם הפנסיוני. ניתן לראות שלקצבת הזקנה של הביטוח הלאומי חשיבות רבה בקרב הפנסיונרים. תושבי קיבוצים (שאינם חברים) הם ברובם צעירים יותר ועוד בגיל העבודה. זוהי קבוצה המתאפיינת בהיותה משכילה יותר ובעלת הכנסה גבוהה יותר מהקבוצות האחרות במדגם. בקרב קבוצה זו, כמו גם במדגם כולו, משיבים שיש להם קרן פנסיה מעבודתם כשכירים בטוחים יותר לגבי מצבם הכלכלי העתידי. המדגם במושבים מעלה תמונה של אוכלוסייה שפחות מעודכנת לגבי מצב החסכונות הפנסיוניים שלה. המושבים שנסקרו במחקר זה אינם מושבים שיתופיים, שבהם מצב הפנסיה, כך נאמר לנו על ידי היועצים הפנסיוניים, דומה לזה בקרב חברי הקיבוצים. במושבים במדגם הנוכחי האחריות על החיסכון הפנסיוני היא בידי הפרט, ועולה תמונה לפיה קיימת אי ודאות לגבי ההכנסה בזמן הפנסיה. בקרב חברי ותושבי המושבים, קיימת הסתמכות רבה יותר על עסקים עצמאיים, כולל משקים חקלאיים, כמקור

להכנסה עתידית. **מסקנות והמלצות** הנגשה ותיווך ברמת הקהילה של נושא הפנסיה היא חשובה מאד. הממצאים מראים שבקיבוצים יש יותר מעורבות – כנראה מתוך העיסוק של הוועדות והאספות בנושא – נדרשת הסברה והדרכה מטעם חברות הפנסיה לכלל האוכלוסייה בישראל הדומה להנגשה שמספקים הקיבוצים לחבריהם. הפעילות של רשם האגודות חיובית למצב האקטוארי של הפרט אך עלולה לסכן את הקיבוצים – מומלץ להקים גוף המשותף ליועצים, לרשם ולתנועה הקיבוצית כדי לשיתוף מידע וקבלת החלטות המבטיחות קיימות עתידית גם ברמת הפנסיה לאדם הפרטי וגם היכולת של הקיבוץ להתמודד עם החוב האקטוארי. מהממצאים עולה שגם ברמת ההקצאה של המדינה וגם בקביעת הקיבוץ את תקנון הפנסיה יש לוודא התייחסות שוויונית לאלמנים לעומת אלמנות, לנשים לעומת גברים ולבודדים לעומת זוגות נשואים כך שכולם יקבלו קצבה הולמת. מתוך הממצאים עולה חשיבות וועדת הפנסיה לביטחון הפרט לכן אנחנו ממליצים שוועדות פנסיה יוקמו ברמת המועצה המקומית או האזורית כדי לעסוק בהנגשת המידע ובבירור זכויות ויקומו תחת אגפי הרווחה והטיפול בפרט.

מילות מפתח:

פנסיה, מגזר חקלאי, ביטחון כלכלי עתידי, מושב, קיבוץ, תעסוקה, קיצבאות, רשם אגודות

תוכן עניינים

1...	שינויים בתעסוקה והשפעתם על מאפייני הביטחון הסוציאלי והביטוח הפנסיוני במגזר הכפרי בישראל
2.....	תקציר
5.....	מבוא
6.....	רקע תאורטי
6.....	מהו ביטוח פנסיוני?
6.....	מגמות עולמיות בתחום הביטוח הפנסיוני והסוציאלי
6.....	ההכנסה הדרושה בגיל הפרישה וגורמים המשפיעים עליה
8.....	בעלות על נדל"ן
8.....	נכסים פיננסיים
9.....	שירותים ציבוריים
9.....	ביטחון פנסיוני
10.....	רפורמות במערכות פנסיה
10.....	התפתחות הביטוח הפנסיוני בישראל
11.....	חוק הסדר פנסיית חובה
11.....	פנסיה תקציבית מול פנסיה צוברת
12.....	יתרונות וחסרונות של כל אחת מהשיטות:
13.....	המשבר הכלכלי בחקלאות והשפעתו על יישובים כפריים
14.....	קליטת אוכלוסייה חדשה ליישובים כפריים
17.....	תמונת המצב בקיבוצים
17.....	מטרות המחקר וחשיבותו
18.....	שיטת המחקר
18.....	סוג המחקר
18.....	המדגם
22.....	ראיונות עומק חצי מובנים
22.....	המשתנים התלויים
23.....	המשתנים הבלתי תלויים
23.....	הממצאים
25.....	הכנסה
30.....	שביעות רצון וביטחון עתידי
33.....	מקורות הפנסיה
36.....	הקשר בין מקור הפנסיה לבין תחושת הביטחון העתידי בקרב כל המדגם
38.....	הכרות ומעורבות עם מידע פנסיוני
47.....	סיכום ומסקנות
49.....	רשימת מקורות

מבוא

מחקר זה עוסק במאפייני הביטחון הפנסיוני של המגזר של חקלאים ותושבים אחרים שאינם בעלי משקים חקלאיים והמתגוררים בישובים חקלאיים באזור קו עימות. מגזר זה נאלץ להתמודד עם הסדרי החזרת חובות עבר לבנקים ולאחרים, וכן עם שינויים תפקודיים שעיקרם המעבר מחקלאות למשק רב תפקודי ועליית משמעות הפרט הדואג לצרכיו. המחקר יבחן מהם מאפייני הביטחון הפנסיוני שצוברת האוכלוסייה במגזר הכפרי, בעקבות השינויים מרחיקי הלכת שחוותה בשנים האחרונות. המידע על תחום הביטחון הפנסיוני במגזר זה מועט, שכן הוא כמעט ולא נחקר בהיבט זה. המשבר הכלכלי שעבר המגזר החקלאי במחצית שנות השמונים, ערער את הבסיס הכלכלי במגזר החקלאי והביא לקריסה כלכלית, ארגונית, רעיונית ותפקודית של משקים ואגודות חקלאיות שיתופיות בכלל ההתיישבות הכפרית בארץ. רבים מהחקלאים נדרשו לשנות את התנהגותם הכלכלית ולבצע שינויים תעסוקתיים ואחרים, ולכל אלה השפעה על הצבירה הפנסיונית של אוכלוסייה זו.

ייחודו של מחקר זה הוא בהיותו עוסק בביטחון פנסיוני של אוכלוסייה שרק בשנים האחרונות הסדירה מחדש את מצבה הפנסיוני. במגזר זה ניתן למצוא תת קבוצות שביטחונן הפנסיוני מאורגן בנפרד. תת-קבוצה ראשונה היא "פנסיונרים חברי הקיבוצים והמושבים" - אלה שעיקר שנותיהם פעלו במסגרת האגודות השיתופיות; תת-קבוצה שנייה היא של "עובדים" אלו המתפרנסים גם כעצמאיים וגם כשכירים במשרה חלקית; ותת-קבוצה שלישית במגזר זה היא "התושבים" - האוכלוסייה החדשה המצטרפת לישובים אלה בשנים האחרונות במסגרת הצמיחה הדמוגרפית והקמת שכונות ההרחבה הקהילתיות. המחקר יתאר את מאפייני הצבירה הפנסיונית והסיעודית של אוכלוסייה זו, את ההבדלים הקיימים בין תת-הקבוצות השונות, ואת הגורמים המביאים לשונות זו, ויציע הצעות לקידום הביטחון הסוציאלי בקרב אוכלוסייה זו.

חשיבות נוספת של מחקר זה היא בכך שהוא יבחן את ההבדלים בין הצבירה הפנסיונית של אוכלוסיות שונות המתגוררות יחד באותו יישוב; במקרים רבים מדובר בישובים מרוחקים ומבודדים, ולפערים בביטחון הפנסיוני והסיעודי יכולות להיות השפעות מרחיקות לגבי תלות הדדית, יכולת היישוב לספק את צרכי האוכלוסייה המבוגרת, ההון החברתי היישובי ומידת החוסן בהקשר של הפרט ושל היישוב.

רקע תאורטי

מהו ביטוח פנסיוני?

ביטוח פנסיוני נועד להבטיח הכנסה בגילאים המבוגרים לאחר הפרישה מעבודה. הביטוח הפנסיוני בישראל מורכב משלושה מקורות עיקריים: הראשון – קצבאות הביטוח הלאומי. השני – חיסכון פנסיוני תעסוקתי שעיקרו חיסכון שצובר הפרט במהלך שנות העבודה. והשלישי – הון וחסכונות עצמיים של משק הבית (אחדות וספיבק, 2010; ברנדר, 2011; לוי, 2014; לוריא, 2015). לוי (2014), מציין שמבין שלוש המקורות שנסקרו הביטוח הפנסיוני הוא מקור ההכנסה העיקרי בגיל הזקנה, זאת לאור שיעור הנמוך של קצבאות הזקנה בישראל (לוריא, 2015). הביטוח הפנסיוני התעסוקתי כולל: פנסיה תקציבית, קרנות פנסיה ותיקות וחדשות, קופות גמל וביטוחי מנהלים. בשנים האחרונות נוסף ממד רביעי שעניינו המשך עבודה בגיל מאוחר, ממד שנמצא בעל משמעות בהכנסות אוכלוסייה זו (לוריא, 2018).

מגמות עולמיות בתחום הביטוח הפנסיוני והסוציאלי

ביטוח סוציאלי הוא מדד לדרכים שבהן מדינות לוקחות אחריות להבטחת רמת החיים של קבוצות חלשות או פגיעות באוכלוסייה. ההוצאות הכרוכות בביטוח סוציאלי כוללת תשלומי העברה, אספקה ישירה של מוצרים ושירותים והנחות בתשלום מסים שונים. תוכנית המוגדרת כ"סוציאלית" צריכה להיות בעלת מרכיב של חלוקה מחדש של המשאבים בין משקי הבית או של השתתפות חובה בתוכנית. סקירה זו תציג את מערכת הפנסיה והפרישה הנהוגה במדינות OECD (הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי), בו ישראל חברה מאז 2010. מידת הפיתוח הכלכלי של ישראל מחייבת השוואה לקבוצת מדינות אלה. השוואה למדינות המוגדרות כמתפתחות או פחות מפותחות (Less Developed Countries), המדינות שבהן מטפל הבנק העולמי (Holzmann and Hinz, 2005), לא תהיה נכונה.

ההכנסה הדרושה בגיל הפרישה וגורמים המשפיעים עליה

הגדרה צרה להכנסה הדרושה בגיל הפרישה היא כזו המספקת את המשאבים המינימליים הדרושים לעת זקנה (OECD, 2013). הגדרה רחבה יותר תסתכל על צרכים מונטריים ועל צרכים לא-מונטריים ועל כלי מדיניות לטיפול בצרכים אלו. ההגדרה הרחבה ביותר להכנסות בגיל הפרישה היא זו המאפשרת לאדם להחליף את ההכנסה בגיל העבודה, כך שהוא יוכל להמשיך להתקיים על רמה כלכלית הקרובה לרמת השכר שהייתה לו בגיל העבודה. המושג הכלכלי בו נהוג להשתמש בכדי לציין את פערי ההכנסה בין ההשתכרות בשנות העבודה לאלו בגיל הפנסיה מכונה **מדד ההמרה**. לוריא (2018), מציינת את ההבדלים המגדריים במדד ההמרה, על פי ממצאיה מדד ההמרה של נשים גבוה

יותר מאשר של גברים בגיל הפרישה. מכאן שירידת רמת החיים של נשים הפורשות מעבודה גדולה יותר מאשר של גברים בעלי אותה הכנסה ובאותו גיל.

מתוך נתוני ה-OECD עולה כי במדינות אלה הרכב ההכנסות של משיבים בגיל פרישה הוא: כ-60% תשלומי העברה (פנסיות, קצבאות וכו'), 24% הכנסה מעבודה שלאחר גיל הפרישה ו-16% נוספים של ההכנסות מבוססות על צבירה פרטית דוגמת פנסיות פרטיות, חסכונות אישיים, השקעות כלכליות ונכסים. בישראל (וכך גם בארה"ב), שיעור ההכנסה של הפרט מתשלומי העברה נמוך באירופה ועומד על 42% בלבד. הכנסה מעבודה עומד על 27%, הסיבה לכך היא גיל הפרישה המאוחר יחסית בישראל העומד על גיל 67. יחד עם זאת ההכנסות בגיל הפרישה מצבירת הון עומדות על כ-39%, מסך ההכנסות של משיבים בגיל הפרישה.

ההגדרה הצרה שהצגנו להכנסה הדרושה בגיל הפרישה היא הבסיס להערכה של שיעור העוני בקרב האוכלוסייה מעל גיל 65. המגמה בארצות ה-OECD היא של ירידה בשיעור העוני בקרב האוכלוסייה מעל גיל 65, אך תחולת העוני בקרב גילאים אלו גבוהה במקרים רבים מזו באוכלוסייה הכללית. בישראל, הדבר בולט בקרב האוכלוסייה המבוגרת מאד, מעל גיל 75, שבה שיעור העוני גבוה מזה בקרב האוכלוסייה כולה. בישראל, קו העוני מוגדר כמחצית מההכנסה החציונית לנפש תקנית. בשנת 2017 הסכום היה 2,739 ₪ לנפש תקנית (אנדבלד, גוטליב, הלר וכראדי, 2017).

ממוצע האוכלוסייה המבוגרת מתחת לקו העוני בארצות OECD הוא כ-13%, לעומת שיעור עוני של כ-11% בקרב האוכלוסייה כולה. בישראל, שיעור העוני בקרב קשישים (מעל לגיל 60 לנשים ומעל לגיל 65 לגברים) הוא כ-21%, דומה לשיעור באוכלוסייה הכללית. נתון משלים לשיעור האוכלוסייה המבוגרת מתחת לקו העוני הוא עומק העוני החציוני (median poverty gap). בישראל, ההכנסה החציונית של האוכלוסייה המבוגרת מתחת לקו העוני היא כ-25% מתחת לקו זה, לעומת ממוצע של 18% בקרב מדינות ה-OECD.

באיחוד האירופי, נמדד בנוסף למחסור הכספי גם מחסור חומרי. המדד הוא שיעור אלו שאינם יכולים להרשות לעצמם 4 או יותר מבין תשעת המרכיבים ברשימה הבאה: לעמוד בפני הוצאות בלתי צפויות; לצאת לשבוע חופשה בשנה מחוץ לבית; לשלם חשבונות שוטפים; לאכול ארוחה עם בשר, דג או חלבון מקביל כל יומיים; לחמם את הבית; להיות בעלי מכונת כביסה; להיות בעלי טלוויזיה צבעונית; להיות בעלי טלפון; להיות בעלי מכונת.

כאשר מתייחסים להגדרה הרחבה יותר של ההכנסה הדרושה לאחר פרישה, השוואה בינלאומית של שיעורי ההחלפה מראה כי בישראל שיעור ההחלפה לבעלי הכנסות נמוכות (50% מהשכר הממוצע במשק) הוא כ-110%, ואליו לבעלי הכנסות ממוצעות הוא כ-80%. ממוצע ה-OECD הוא כ-80% לבעלי הכנסות נמוכות וכ-65% לבעלי הכנסה ממוצעת. לעומת זאת, בפועל ההכנסה המובטחת

למשיבים מעל לגיל 65 לאחר פרישה בישראל היא רק כ-25% מהשכר הממוצע, בדומה לשיעור הממוצע ב-OECD.

היחס בין בעלות על נכסי נדלן לדיור לבין ההוצאה הציבורית על הפנסיה נמוך בישראל ביחס למדינות ה-OECD האחרות. ייתכן שהסיבה להשקעה בבעלות על דיור היא דרך של משקי הבית להבטיח את עתידם הכלכלי בהינתן מה שהם צופים כי יקבלו מהמדינה בהגיעם לגיל פרישה. מדידת העושר מנדל"ן אינה פשוטה, ובעלת שונות רבה בין מדינות. דרך מקובלת היא למדוד את "שכר הדירה המיוחס" (imputed rent), שהאדם חוסך עקב מגוריו בבית שבבעלותו. כאן, ההגדרות שונות בין מדינה למדינה. נדל"ן גם אינו נכס נזיל במיוחד יחסית לנכסים אחרים, ולכן מי שירצה למכור אותו יישא בעלויות שונות (משפטיות, מימוניות אם קיימת משכנתא) שהופכות את המימוש למסובך יותר.

מכאן שחשיבותו של המחקר המוצע היא בין השאר בכך שהוא יבחן כיצד יכולה התנהלות כלכלית נכונה של האדם לשפר את מצבו הכלכלי לעת פרישה ולצמצם את אחוז האוכלוסייה שלאחר גיל פרישה נמצאת במצב של עוני.

בעלות על נדל"ן

בעלות על נדלן היא אחד המדדים למצב הכלכלי של הפרט. בכל ארצות ה-OECD שיעור הבעלות על נכסי נדלן ובעיקר בעלות על דיור עולה עם הגיל. מתוך נתוני ה-OECD ניתן ללמוד כי כ-75% מהאוכלוסייה שמעל לגיל 65 הם בעלי נכס נדלן אחד לפחות. בישראל המצב טוב יותר, על פי נתוני הלמ"ס עולה כי כ-80% (למ"ס, 2013), מאזרחי המדינה מחזיקים בבעלותם נכס נדלן לדיור. יחד עם זאת, בקרב האוכלוסייה הכפרית בישראל שיעור הבעלות על דיור הוא נמוך מאשר ביישובים עירוניים. יחס הבעלות הנמוך נובע משתי סיבות. הראשונה, היסטורית על פיה בחלק גדול מהיישובים הכפריים, קיבוצים בעיקר, נכסי נדלן רשומים על שם האגודה החקלאית ולא על החברים עצמם. בשנים האחרונות מתקיימים תהליכי שינוי על פיהם מועברת הבעלות על נכסים למגורים על שם החברים בקיבוצים. תהליך זה מקביל לארגון הסדרי פנסיה ושיוך פירות נכסי הענפים בקיבוץ, ומטרתם הבטחת עתידו הכלכלי של חבר הקיבוץ אל מול תהליכי ההפרטה המאפיינים רבים מיישובים אלה. מגמה זו מתבצעת רק באופן חלקי והיא איטית ביותר (ויתקון, 2001). הסיבה השנייה נעוצה בערך הכספי של נכסים אלה הנמוך בצורה משמעותית במרחב הכפרי, ובמיוחד במרחב הכפרי המרוחק ממרכזי ערים גדולות. מגמה זו באה לידי ביטוי גם בהחלטות מנהל מקרקעי ישראל 692 ו 751 ממאי 2018 (מנהל מקרקעי ישראל, 2018).

נכסים פיננסיים

הנתונים הקיימים אינם מאפשרים השוואה שלמה של הנכסים הפיננסיים שבבעלות האוכלוסייה לאחר גיל הפרישה במדינות OECD השונות. נכסים פיננסיים הם חשבונות בנק, פיקדונות, מניות, אגרות

חוב, קרנות נאמנות, פנסיות פרטיות ונכסים פיננסיים אחרים. אחוז האוכלוסייה העובדת המכוסה על ידי פנסיות פרטיות הוא בעל שונות רבה מאד בין מדינות, ונע בין 13% ל-88%. הערך החציוני של כלל הנכסים הפיננסיים הוא כ-8,200 דולר בקרב האוכלוסייה כולה, וכ-14,300 דולר בקרב האוכלוסייה מעל גיל 50. קיים פער גדול, של כ-46% בממוצע, בין הנכסים הפיננסיים בבעלות גברים לאלו בבעלות נשים. ברוב מדינות ה-OECD צבירת הנכסים מגיעה לשיא עד לגיל 65, ומשם מתחיל בדרך כלל תהליך של ירידה בנכסים (dissaving).

שירותים ציבוריים

מדינות ה-OECD מספקות קשת רחבה של שירותים לאוכלוסייה בגיל המבוגר, כולל שירותי בריאות, דיור, נופש, שיקום וסיעוד. רוב השירותים האלה הם בעלי חשיבות רבה לאוכלוסייה זו, ומימונם באמצעים פרטיים מהווה נטל כבד. עלויות משמעותיות במיוחד הן עלויות טיפול וסיעוד בבית, כאשר אפילו 10 שעות טיפול שבועיות יכולות להגיע ליותר מ-60% מההכנסה של מבוגרים בעלי הכנסות נמוכות. הנטל גדול יותר ככל שהגיל מבוגר יותר והצרכים גדלים, וכן הוא גדול יותר עבור נשים, שיש להן תוחלת חיים ארוכה יותר אך הכנסה נמוכה יותר. שירותים אחרים הם הנחות בתחבורה הציבורית ובתשלום מסים שונים. בממוצע, בארצות ה-OECD סל השירותים הציבוריים המסופק לאוכלוסייה המבוגרת מעלה את ההכנסה שבידי אוכלוסייה זו בכמעט 30%.

ביטחון פנסיוני

הביטחון הפנסיוני נרכש על ידי הפקדות רב שנתיות המאפשרת להעביר לאדם תשלומי העברה המשולמים לאדם שהגיע לגיל פרישה ולאלו שפרשו פרישה מוקדמת, ותשלומי פנסיות לשארים. ניתן לחשוב על מערכות פנסיה כמורכבות משלושה רבדים שונים עם יעדים שונים בנוגע לביטחון הסוציאלי של מקבליהן. שני הראשונים הם רבדים שחובה בדרך כלל לספקם לכלל האוכלוסייה: הרובד הראשון נועד להבטיח רמת חיים מינימלית כלשהי לאחר הפרישה. הרובד השני נועד להשיג יעד של רמת חיים דומה לזו בגיל העבודה. בדרך כלל, הרובד הראשון מסופק על ידי המגזר הציבורי, והוא יכול להיות משלושה סוגים שונים: (א) תשלומים תלויי הכנסה, כך שמי שהכנסתו נמוכה יותר יקבל תשלום גבוה יותר. הכנסה נמדדת לפי הכנסה ממקורות אחרים או לפי הכנסה ונכסים. (ב) תשלומים בסיסיים, שגובהם תלוי רק בשנות עבודה ולא בגובה ההכנסות. (ג) פנסיות מינימום, שבהן מובאת בחשבון רק הכנסה פנסיונית, ולא נכסים אחרים שבידי האדם. הסוג הקיים בישראל הוא הסוג השני, של תשלומים בסיסיים. הרובד השני כוללת תוכניות פנסיה מסוג DB (defined benefit) ו-DC (defined contribution). כאן יש פנסיות המסופקות על ידי המדינה, ואז בדרך כלל הן מסוג DB, ופנסיות המסופקות על ידי קרנות פנסיה פרטיות, שרובן מסוג DC, אם כי קיימות גם קרנות פרטיות במבנה DB. הרובד השלישי אינו חובה, והוא מסופק על ידי המגזר הפרטי בלבד. הוא מורכב מקרנות, שיכולות להיות גם הן מסוג DB או DC, ומחסכונות אחרים של משקי הבית.

ישראל היא בין 18 מדינות ב-OECD שבהן קיימת פנסיית חובה, כאשר הפנסיה עצמה מנוהלת על ידי המגזר הפרטי, בדרך כלל בצורה של תוכניות DC. יותר מ-80% מהאוכלוסייה בגיל העבודה בישראל מבטחים בתוכניות פנסיה אלו, שיעור שהוא בין הגבוהים ב-OECD, אחרי איסלנד, הולנד, שוודיה ודנמרק.

רפורמות במערכות פנסיה

כל מדינות ה-OECD ערכו רפורמות מסוגים שונים במערכות הפנסיה שלהן בעשור האחרון. בין היעדים של רפורמות אלו ניתן למנות: (א) הגדלת הכיסוי הפנסיוני בקרב האוכלוסייה; (ב) התאמת גודל תשלומי הפנסיה לרמת החיים; (ג) הבטחת יכולת המערכת הפנסיונית להתקיים לאורך זמן; (ד) מתן תמריצים להמשך עבודה במשך תקופה ארוכה יותר והגדלת החיסכון בזמן העבודה; (ה) יעילות מנהלתית של מערכת הפנסיה; (ו) ביזור של מקורות הכנסה בעת פרישה, ספקים ושיטות מימון. הרפורמה בישראל נגעה בעיקר ליעדים א', ב' ו-ו'. לסיכום, המגמות בארצות המפותחות בתחום הפנסיה הן: עידוד עבודה והגדלת החיסכון הפנסיוני; הקטנת תשלומי הפנסיה לפורשים עתידיים; וצמצום האפשרויות לפרישה מוקדמת.

התפתחות הביטוח הפנסיוני בישראל

עד שנת 1995 קרנות הפנסיה הגדולות היו: מקפת, מבטחים ומיטיבית – אשר נשלטו כולן על ידי ההסתדרות וניהלו יחד 74% מהנכסים הפיננסיים בשוק הפנסיה בארץ. קרנות אלה נוהלו על ידי ההסתדרות ששימשה בו זמנית כיצרן, משווק וצרכן. כתוצאה מכך, לא התקיימה תחרות בין קרנות הפנסיה השונות (לוריא, 2015). בשנת 1995, בשל צבירת גירעונות אקטואריים של קרנות אלה, הוסכם בין הממשלה, המעסיקים וההסתדרות על סגירת הקרנות הוותיקות ופתיחת קרנות פנסיה חדשות. קרנות הפנסיה ההסתדרותיות הוותיקות התנהלו בשיטת DB (Defined Benefit) אשר הובילה לגרעונות אקטואריים. לעומתן, הקרנות החדשות מנוהלות בשיטת DC (Defined Contribution) תוך שמירה על איזון אקטוארי. הבדל נוסף בין הקרנות הוותיקות לחדשות הוא הסבסוד הממשלתי, כאשר הסבסוד הממשלתי לקרנות החדשות נמוך משל הוותיקות (גלילי וטביביאן-מזרחי, 2003; לוריא, 2015).

שינויים אלו לא היו מספיקים לפתרון משבר הפנסיה. בקרנות הוותיקות הוסיפו להצטבר גרעונות אקטואריים אדירים ששיעורם עמד ב-2003 על כ-110 מיליארד ש"ח, בנוסף להתחייבויות של המדינה בפנסיה תקציבית. אלו גרמו חוסר ודאות לגבי זכאותם של עמיתים רבים לקבל קצבה בגיל פרישה (לוריא, 2015). עד גודל הגרעון יש מחלוקת. לפי פלג (2006), נתונים אלו לגבי גודל הגרעון היו הגזמה שהיוותה אמצעי טקטי להשגת רפורמה קיצונית ונטרול התנגדות אפשרית, בעוד הגרעון האמתי, לאחר הפעלת הרפורמות, יהיה 20 מיליארד ש"ח בערך בטווח של 50 שנה ויותר. בנוסף, נכון לשנת 2003,

רק 53% מהאוכלוסייה הבוגרת בישראל היתה מכוסה על ידי תכנית פנסיה (גלילי וטביביאן-מזרחי, 2003). היות המגזר החקלאי מוגדר כעצמאי לא אפשר לו ליהנות מכיסוי זה ורבים מהם נדרשו לארגון ביטחון פנסיוני עצמאי. הרפורמה ב-2003 כללה שורה של צעדים שמטרתם הקטנת הגירעונות האקטואריים. צעדים אלו כללו העלאת גיל הפרישה, הגדלת דמי הביטוח, הלאמת הקרנות הוותיקות והגרעוניות, כניסה לשוק ההון החופשי בניגוד למצב הקודם בו הרוב המוחלט של ההון היה באגרות חוב מיועדות לפנסיה של המדינה, העלאה של דמי הניהול, שינוי שיטת חישוב הפנסיה, קיצוץ הפנסיות הקיימות והפניית עובדי ציבור חדשים לקרנות פנסיה חדשות ולא לפנסיה תקציבית. רפורמה זו פגעה בגודל הפנסיות ולא כללה ביטוח חובה לפנסיה (פלג, 2006).

חוק הסדר פנסיית חובה

ב-1 בינואר 2008, לאחר מספר רפורמות בתחום הפנסיה בישראל, נכנס לתוקפו הסדר פנסיית חובה לכל השכירים בישראל, שיושם בהדרגה עד לשנת 2013. לפי ההסדר, כל שכיר בישראל מחויב בהפרשת אחוז אחד לפחות משכרו לחיסכון פנסיוני. סכום זה מהווה שליש מההפרשה לפנסיה, כאשר שני שלישים נוספים משולמים ישירות על-ידי המעסיק וכוללים רכיב פיצויים. בתחילה נקבע השיעור ל-15%, אך בהמשך עלה ל-17.5%. משמעות ההסדר היא כי בטווח הארוך, כל עובד בישראל יהיה זכאי לפנסיה חודשית לאחר פרישתו (ברנדר, 2011; לוי, 2014).

מאז החלת צו ההרחבה לביטוח פנסיוני מקיף חובה על כלל השכירים במשק, הצטרפו שכירים רבים לקרנות הפנסיה. למרות זאת, עדיין לשכירים רבים אין הסדר פנסיוני. שיעור זה נאמד במחקרה של לוי (2014), ב-12.6%, כאשר במגזר הערבי מספרים נמוכים משמעותית של משיבים בעלי הסדר פנסיוני מאשר במגזר היהודי. הסיבות העיקריות להיעדר חסכון פנסיוני הן כי הסדר כזה לא הוצע במקום העבודה (40% מהמשיבים), או היעדר עבודה קבועה (20%). הגדרות אלה מתאימות גם למגזר הכפרי במדינה ישראל. מחקר זה יאפשר להבין לעומקם את מרכיבי הביטוח הפנסיוני במגזר זה ולהציע דרכי טיפול לקידום ביטחון פנסיוני בקרב אוכלוסיית היישובים הכפריים בישראל.

פנסיה תקציבית מול פנסיה צוברת

בעבר הייתה נהוגה פנסיה תקציבית (או שוטפת) עבור עובדי המדינה שהתקבלו לעבודה עד שנת 1999. מערכת הפנסיה התקציבית ממומנת מתקציב המדינה. עיקרון הפנסיה התקציבית היה שדור העובדים הנוכחי מממן את דור הפנסיונרים. קצבת פנסיה תקציבית נהוגה על פי שיטת DB, שיטה בה מוגדרות מראש זכויות של המבוטח (גלילי וטביביאן-מזרחי, 2003).

לעומתה, מערכת של פנסיה צוברת מבוססת על הפרשות מצטברות לקרן פנסיה. קרנות פנסיה צוברת יכולות לפעול על פי שתי שיטות שונות: שיטת ה-DB, בה זכויות הקצבה מוגדרות מראש, או שיטת ה-DC, שבה ההפרשה מוגדרת מראש (גלילי וטביביאן-מזרחי, 2003). בשיטת ה-DC חשבון המבוטח

הוא הבסיס לזכויות הפנסיה שלו. היתרה הנצברת בחשבוננו מהפרשות העובד והמעביד מושקעת בשוק ההון וכך צוברת ריבית, ומנוכים ממנה דמי ניהול הקרן. המבוטחים בשיטה זו זכאים לפנסיה לפי היתרה שהצטברה (אחדות וספיבק, 2010).

החיסכון הפנסיוני של חקלאים הוסדר באופן עצמאי. במסגרת הקיבוצים לא היו כל הסדרי פנסיה חיצוניים, הביטחון הסוציאלי של אוכלוסייה זו היה אמור להיות מוסדר על ידי היישוב בעיקרון הדומה לעיקרון הפנסיה הצוברת על פיה הדור העתידי, הצעיר, בקיבוץ נושא על כתפיו את הדור הוותיק שיצא לגמלאות ונדרש לביטחון סוציאלי. בעייתיות הסדר זה באה לביטוי בשנות ה-80 של המאה העשרים כשחלק מהחוב האקטוארי של הקיבוצים הוגדר כחוב לחברים, שכלל את מרכיבי הביטחון הפנסיוני שלא נצבר, או שחמור מכך, נצבר במרוכז על ידי הקיבוץ ולעיתים נעשה בו שימוש והוא נוצל לצורך צרכי היום-יום. במושבים הופעלו תכניות חיסכון באופן פרטני. העובדה שהמשק החקלאי ממשיך להתקיים, פעמים רבות על ידי בן ממשיך, מצמצמת את הידע על מאפייני הביטחון הסוציאלי של אוכלוסיית המבוגרים. מחקר זה ייתן תמונה על מאפייני החיסכון הפנסיוני בקרב אוכלוסייה זו. המחקר יבחן את מרכיבי הביטחון הסוציאלי העתידי של האוכלוסייה הכפרית ויבחן את תחושת הביטחון הסוציאלי של אוכלוסייה זו על תת-הקבוצות שבה.

יתרונות וחסרונות של כל אחת מהשיטות:

פנסיה תקציבית - מערכות הפנסיה התקציבית נשענות על כך שכוח העבודה הפעיל גדול במידה ניכרת מהזכאים לפנסיה. עלייה בתוחלת החיים ושיעורי ילודה נמוכים יצרו נסיבות בהן האוכלוסייה העובדת הצטמצמה בעוד אוכלוסיית הפנסיונרים גדלה. כתוצאה מכך, נוצרו גירעונות אקטוארים והיה חשש כי הדור הצעיר לא יוכל לעמוד בנטל מימון הפנסיה לדור המבוגר (גילי וטביביאן-מזרחי, 2003).

פנסיה צוברת – השיטה הנהוגה כיום לפנסיה צוברת היא DC, כאשר חלק מהקרן מושקע באגרות חוב ממשלתיות והיתרה מושקעת בשוק ההון. יתרונה של השיטה הוא שהמבוטחים זכאים לפנסיה לפי היתרה שהצטברה ומכאן מושג איזון אקטוארי אוטומטי ברמת הפרט. מאידך, שיטה זו חושפת את המבוטח למספר סיכונים. ראשית, סיכון התשואה על הקרן בשוק ההון. בעבר, חסכונות הציבור הושקעו באג"ח ממשלתיות. ואולם כיום, מרבית כספי הפנסיה מופנים לשוק ההון החופשי. שנית, עלייה בתוחלת החיים חושפת את המבוטחים לסכנה כי סכום הקצבה יפחת. שלישית, סיכון תפעולי הנובע מניהול לקוי של קרן הפנסיה. המבנה של חברה בע"מ מגביל את אחריות החברה המפעילה את הקרן וכך הסיכון הישיר מוטל על המבוטח. רביעית, שיטת צבירה זו של קרן פנסיה רגישה לחוסר תעסוקה, משום שמי שאינו עובד אינו מפריש לקרן הפנסיה ואינו צובר חיסכון. בשיטה הנהוגה כיום לא מופעלים מנגנונים של ביטוח הדדי או סבסוד צולב, שבאפשרותם להגן מפני חלק מהסיכונים (אחדות וספיבק, 2010). אחד ההבדלים בין השיטות הוא בחלוקה הבין דורית של הסיכונים. בעוד בשיטת הפנסיה

התקציבית, נטל מימון הפנסיה נח על כתפי הדור הצעיר, וכתוצאה מכך גם הסיכון, בשיטת הפנסיה הצוברת נטל הסיכון הוא על הדור המבוגר (ספיבק, 2008).

המשבר הכלכלי בחקלאות והשפעתו על יישובים כפריים

בשנות ה-80 של המאה העשרים פקד את כלל היישובים החקלאיים: מושבים, כפרים וקיבוצים, משבר כלכלי עמוק. הגורמים למשבר זה היו חיצוניים - עלייה חדה של מחירי המים לחקלאות שצמצמה את רווחי החקלאים, פתיחת ישראל ליבוא תוצרת חקלאית מאירופה ופנימיים - התנהלות כלכלית לא נכונה ברמת החקלאי הבודד וברמת האגודה השיתופית החקלאית.

בהיבט הארגוני, מאופיין מבנה המשק החקלאי באגודות שיתופיות חקלאיות התומכות בחקלאי בהקשר של שיווק, קנייה והתנהלות כלכלית. האגודות השיתופיות פועלות כמבנה ריכוזי בכל הקשור לצרכי החקלאי והשיווק של התוצרת החקלאית. בעבר אפשרו לחקלאים רבים ליהנות מאשראי רב ללא כל קשר לרמות ההכנסה שלהם וללא כל התייחסות למצב הכלכלי שאופיין באינפלציה גבוהה. כך מצאו עצמם רבים מהחקלאים כשהם בעלי חובות גדולים לבנקים שסיפקו תנאי אשראי נוחים במשך שנים רבות. בקיבוצים היו סיבות נוספות שעיקרן ניהול כלכלי שלא הבחין בין מקורות ייצור לענפי שירותים, חוסר מעקב תקציבי שוטף ובעיות מבניות ארגוניות שהקשו על התפעול השוטף של תקציב הקיבוץ (רוזוליו, 1999; לפידות אפלבאום ויהודאי, 2006; פוין, 2003). משבר זה מעבר להיותו כלכלי היה גם משבר ערכי, רעיוני ודמוגרפי (גץ, 1991; Palgi, 2002). בשנות ה-90 של המאה העשרים עסקה ההתיישבות הכפרית בקרב הישרדות, שכלל צמצום בהוצאות ופגיעה משמעותית ברמת החיים של חבריהם (אדר ופלגי, 1996; פוין, 2010). כתוצאה ממשבר זה חוו היישובים החקלאיים, מושבים וקיבוצים בעיקר, שינויים מרחיקי לכת. חלק משינויים אלה נגע ליכולת הפרט לפרנס את עצמו, שינויים תעסוקתיים, אחריות הפרט על פרנסתו ובכלל זה הדאגה לביטחון העתידי של כל אחד מחברי יישובים אלה (Sofer, 2005; Sofer, Grossman and Grossman, 2015; Achouch, 2000). תוצאה נוספת של המשבר שאפיינה את היישובים הנמצאים באזורים מרוחקים ופריפריים הייתה נטישה של צעירים ומשפחותיהם את היישובים החקלאיים לטובת יישובים עירוניים ויישובים קהילתיים אחרים הנמצאים בקרבת ערים גדולות ומרכזי אוכלוסין (בן רפאל ויער, 1992; פוין ופלגי, 2011). הרעיונות שהובילו את השינוי הושתתו על תפישת-עולם המתמקדת בפרט, מציבה את רצונותיו ורווחתו כמטרה העיקרית של הארגון החברתי והמשקי, ובה-בעת מטילה עליו אחריות אישית לחייו בכלל ולפרנסתו בפרט. על-פי הדגם החדש, גם יחסי משק-קהילה מבוססים בדרך-כלל על עקרונות כלכלת השוק, והשיקול החברתי, אם הוא מובא בחשבון, משני בלבד. דפוסים אלה כללו גן ארגון מחדש של ניהול ענפי המשק והמשקים החקלאיים.

קליטת אוכלוסייה חדשה ליישובים כפריים

בעקבות המשבר הדמוגרפי שכלל צמצום של האוכלוסייה ביישובים אלה והזדקנותה, הוחל בחשיבה על הגדלת האוכלוסייה ביישובים אלה. בקיבוצים בהם נותרו בתיהם של רבים מהעוזבים ריקים הוחל בהשכרתם לאוכלוסייה זמנית שמקורה מחוץ לקיבוץ. אוכלוסייה זו מצאה את היישובים הכפריים אטרקטיביים למגורים הן בגין איכות החיים שאפיינה אותם והן בשל המחיר הנמוך יחסית לערים של שכירת בתי מגורים בהם.

בשנות ה-80 הוכנו במשרד החקלאות כמה תכניות לשיקום ההתיישבות הכפרית. על פי תכניות אלה יקלטו היישובים החקלאיים אוכלוסייה שתבנה את ביתה ביישוב אך לא תחויב לעסוק בחקלאות. שכונות ההרחבה במושבים ובקיבוצים יועדו בתחילה לבנים המבקשים לחזור ולהתגורר ביישוב שגדלו בו, בלי להיות בעלי נחלה חקלאית ובלי לקחת חלק באגודה השיתופית החקלאית. בפועל השתכנו בעיקר תושבים הבוחרים לגור בסביבה כפרית בעלת אורח חיים ייחודי (גלס, 2008). ביישובים כפריים הנמצאים במרכז הארץ ובסמוך לערים גדולות מאופיינת הגירה זו בכך שהיא מיועדת לצרכי מגורים בלבד, מערך הפרנסה והשירותים של המשפחה נשאר במקומו הקודם בעיר הגדולה ובמרכז התעסוקה שבקרבתה. באזורי הפריפריה המרוחקים מערים גדולות, שבהם יתמקד המחקר המוצע, שכונות ההרחבה הקהילתיות מאפשרות להגדיל את אוכלוסיית הקיבוץ, להוריד את ממוצע הגיל ביישוב ולעודד צמיחה של פעילות בתחומי החינוך והתרבות כחלק מאורח החיים הייחודי (אפלבוים, 1999; אפלבוים, 2002; רזין, 1996; רסיסי ואפלבוים, 2009).

במשך השנים החלו תהליכים של הגירה לצרכי מגורים של אוכלוסייה עירונית המבקשת ליהנות מאיכות החיים שמציעה הסביבה הכפרית. תופעה זו מוכרת במדינות רבות בעולם ומכונה – פרבור או כפרור ומשמעותה מעבר של אוכלוסייה עירונית ליישובים כפריים כדי ליהנות מאיכות החיים המאפיינת יישובים אלה (Woods, 2007).

כניסתה של אוכלוסייה זו השונה במהותה מהאוכלוסייה המקורית ביישובים החקלאיים יוצרת מציאות חדשה ביישובים אלה בפרט ובמרחב הכפרי בכלל. בניית מערך חיים משותף מחייב פיתוח תשתיות ארגוניות, מנהליות וחברתיות משותפות. המשתכנים החדשים מבקשים להיקלט ביישוב מבחינה תפקודית כגורמים בעלי משמעות, להרגיש מבחינה חברתית שייכים למקום שהגיעו אליו, ולהיות חלק ממנו מבחינה ארגונית. תהליכים אלה מאתגרים את הנהגת היישוב ואת המשתכנים כאחד. פיתוח דרכי עבודה משותפות, אמון ותקשורת בין הקיבוץ לנציגי ההרחבה משפיעים על הנקלטים, על מידת שייכותם ועל היותם חלק מההון החברתי ביישוב (שמר ושמיד, 2007; Verkuyten; Lester, 2005; & Thijs, 2002).

אתגר נוסף שהציבה אוכלוסייה חדשה זו היה הפרנסה ויכולת ההשתכרות. רבים מהמשתכנים בשכונות ההרחבה הגיעו מיישובים עירוניים ורבים מהם בעלי מקצועות עירוניים. ביישובים הקרובים למרכזי הערים נשארו רבים ממשתכני ההרחבות במקומות העבודה שלהם, המהגרים ליישובים מרוחקים דוגמת יישובי הפריפריה העומדים במרכזו של מחקר זה, נדרשו לעשות גם שינויים בתחומי התעסוקה ובמקומות התעסוקה שלהם. זהו מעבר קיצוני המשנה את אורח החיים של המהגרים למקום החדש. מיעוט אפשרויות הפרנסה בפריפריה והמגוון המועט של משרות התעסוקה הביאו רבים מהמשתכנים החדשים לשנות את אופני התעסוקה שלהם. כיום מוכרת תופעה של יזמים קטנים שבהן מועסק בן משפחה אחד הנעזר לעיתים בבני משפחה נוספים. (Self-Employment). בכך מחזקים המשתכנים החדשים את התהליך המתקיים במרחב הכפרי משנה את זהותו ממרחב חקלאי למרחב 'רב תפקודי', שבו מבוססת הפרנסה של המשפחה הגרעינית על מגוון תעסוקות. במשפחות הוותיקות משלב המבנה הרב תעסוקתי בין עיסוק מצומצם בחקלאות, עבודה שכירה ויזמות פרטית. בקרב המשתכנים החדשים מדובר בשילוב בין עבודה כשכירים לבין יזמות פרטית. תופעה זו של כניסת אוכלוסייה חדשה ליישובים כפריים מרוחקים ומבודדים ופרנסה המבוססת על שילוב של עבודה שכירה ויזמות עסקית מוכר מאזורים כפריים אחרים בעולם (Sofer, 2001; Apelbaum and Sofer, 2004).

לאוכלוסייה חדשה ולמאפייני התעסוקה שלה השפעה משמעותית על מאפייני הביטחון הסוציאלי העתידי. קיומם של הסדרי בטחון סוציאלי עתידי ביישובים כפריים משפיעה הן ברמת המשפחה והן ברמת היישוב ויכולתו לתת שירותים לאוכלוסייה זו בעתיד. היות היישובים קטנים ומבודדים והקשיים המאפיינים את הפרנסה והתעסוקה בהם כך שחלק מהמשתכנים החדשים עוסקים ביזמות עסקית, מעלים את שאלת המאפיינים של בניית הביטחון הסוציאלי ובמיוחד זה הפנסיוני של התושבים ביישובים אלה ורמת ההשקעה שלהם בביטחון זה. גורמים רבים, ובהם מאפייני אורח החיים כגון היכרות אינטימית ויחסי תלות הדדית, גם אם בלתי פורמלית בחלקה, שבאים לביטוי בסוגים שונים של ערבות הדדית בין חברי היישוב, מחדדים את המשמעות של בחינת המאפיינים של הביטחון הסוציאלי של האוכלוסייה ביישובים אלה. בעבר הייתה האחריות על הביטחון הסוציאלי של החבר עניינו של הקיבוץ. במסגרת תהליכי השינוי נדרשו הקיבוצים להסדיר את הביטחון הסוציאלי של חבריהם. הסדרים אלה היו על פי חוק וחלק מהתנאים של תכניות ההבראה של הקיבוצים. במושבים ובכפרים לא התקבלו החלטות המחייבות דאגה 'מלמעלה' לביטחון הסוציאלי העתידי של חבריהם והדאגה להסדרת הביטחון הסוציאלי העתידי נשאר עניינה הפרטי של כל משפחה.

הגעת המשתכנים החדשים לשכונות ההרחבה הקהילתיות מוסיפה ליישוב קבוצת גיל חדשה שנדרשת אף היא לדאוג לביטחון הסוציאלי העתידי שלה, פעמים רבות במקביל לתהליכי השתלבות במרחב בלתי מוכר בהקשר של תעסוקה ופרנסה ובמקביל לחובות שמקורם ברכישת הבית ביישוב החדש אליו הצטרפו (Nelson, 2001; Ghose, 2004; Phillips, 2005; Nelson et al., 2010).

מחקר זה יבחן מהם המאפיינים של הביטחון הסוציאלי העתידי של מגוון קבוצות האוכלוסייה המתגוררות ביישובים הכפריים ובדגש מושבים וקיבוצים שעברו משבר כלכלי קשה שעמו הם מתמודדים עד היום. המחקר יבחן מהם מאפייני הביטחון הסוציאלי תוך בחינת סוגי הביטוחים העתידיים, מאפייני הביטוח והתחומים אותם הם מכסים, סכומי ההפקדות של האוכלוסיות השונות, רמת הביטחון שהפקדות אלה אמורות לתת להם והשוואה בין רמת ההפקדות לבין תחושתם לגבי ביטחונם העתידי. המחקר יבחין בין סוגי הביטחון הסוציאלי של קבוצות האוכלוסייה השונות ביישובים אלה וישרטט את מאפייני מציאות החיים ביישובים אלה בעתיד על פי סוגי הביטחון הסוציאלי ומרכיביו בקרב כל אחת מקבוצות האוכלוסייה. ממצאי המחקר יהוו בסיס למסמך מדיניות שיציע המלצות ברמה הפרטית, על פי מגזרי התעסוקה השונים וברמה היישובית בכל הקשור לטיפול בביטחון הסוציאלי העתידי ביישובים כפריים אלה.

תמונת המצב בקיבוצים

ערב הרפורמה בפנסיה של 2003, שיעור המבוטחים בפנסיה בישראל עמד על 53% בלבד (גלילי וטביביאן-מזרחי, 2003). מספרים דומים נמצאו באותה התקופה גם לגבי הסדרי הפנסיה בקיבוצים. במחקרו של רוזנר (2003), נמצא כי מבין הקיבוצים שנדגמו, ב-54.8% היה קיים הסדר פנסיה וב-17.3% נוספים היה דיון על הסדר. במרבית הקיבוצים בהם היה קיים הסדר, קצבת הפנסיה הייתה נמוכה ועמדה על עד 1,500 ₪ בחודש (13 קיבוצים) וב-9 הנוספים היא הייתה 1,500-2,400 ₪ בחודש. היעדר הסדר פנסיה וגובה קצבה נמוך נמצאו קשורים בתחושה כי הטיפול בביטחון הסוציאלי בקיבוץ הוא לא טוב. גורם נוסף שהשפיע על תפיסת טיב הטיפול בביטחון הסוציאלי הוא פעילות מוסדות הקיבוץ בנושאים כמו טיפול סיעודי, קיום בית אבות וטיפול בסוגיות נוספות הקשורות לאוכלוסייה המבוגרת (רוזנר, 2003).

תמונת המצב השתנתה מאז 2003. במחקרם של אדר ואורחן (2014), קצבת הפנסיה ששולמה למרבית הנחקרים הייתה גבוהה מהמינימום הנדרש לאותו הזמן (35% מהשכר הממוצע במשק, כלומר 2,976 ש"ח, לשנת 2012), ומרבית המשיבים עוד הוסיפו לעבוד וכך נהנו מהכנסה נוספת למשק הבית. ב-20.1.2019 עודכן סכום גמלת הפנסיה המינימלית לחבר קיבוץ ל-40% מהשכר הממוצע במשק (התנועה הקיבוצית, 2019). הטיפול בנושא זה טרם הסתיים, ועדות לכך הוא העיסוק המתמיד בעניין זה של רשם העמותות, דיון וועדת הרווחה של הכנסת שהתקיים בינואר 2014 והפעילות של קבוצת 'פנסיה בראש' בתנועה הקיבוצית המבקשת להביא להסדרת תחום זה בצורה ראויה.

מטרות המחקר וחשיבותו

המחקר יאפשר להבין את מאפייני הביטחון הפנסיוני במגזר החקלאי שעבר משבר כלכלי וארגוני ונדרש לארגן מחדש את מנגנוני הביטחון הסוציאלי והפנסיוני שלו.

המחקר ישפוך אור על מאפייני הביטוח הפנסיוני במשפחות המקיימות משק רב תפקודי והמתפרנסות ממספר עיסוקים חלקיים במקביל, יאפשר הבנה של צרכי מגזר זה ויציע הצעות לשינוי ברמת פעילות הפרט וברמה של שינויי מדיניות שבאחריות הביטוח הלאומי.

שיטת המחקר

סוג המחקר

המחקר היה מחקר משלב בין מחקר איכותני וכמותני. אשר התבסס על שלשה מאגרי מידע שניבנו לצרכי המחקר:

מאגר מידע איכותני על פעילות וועדות הפנסיה היישוביות - מבוסס על ראיונות עומק עם שישה רכזי וועדות פנסיה יישוביות וראיון עומק נוסף עם מנכ"ל של קיבוץ במצוקה אקטוארית.

מאגר מידע איכותני המבוסס על ראיונות עומק עם חברות הייעוץ וניהול הפנסיות ביישובים כפריים. -
האיינו נציגי ארבע חברות מבין שש החברות הקיימות בארץ. מאגר זה מכיל ידע תאורטי על דרכי העבודה של החברות ברמת היישוב וברמת הפרט.

מאגר מידע כמותני המבוסס על 728 שאלונים שמילאו 369 חברי מושבים ו- 359 חברי קיבוצים. שאלונים אלה בחנו היבטים סובייקטיביים של תחושת ביטחון כלכלי בקרב פנסיונרים ותחושת ביטחון פנסיוני עתידי בקרב נשים וגברים בגיל העבודה. המאגר כולל חברי קיבוצים ומושבים וכן תושבי הרחבות במושבים ובקיבוצים.

המדגם

השיבו על השאלונים 728 נשאלים מיישובים כפריים באזורים פריפריים מרוחקים ממרכזי ערים גדולות. כל יישובי המחקר חוו את המשבר הכלכלי בחקלאות בצורה העמוקה ביותר. בשונה מיישובים כפריים הצמודים לערים גדולות בהם התאפשרה יוממות והשכרת שטחים למסחר ולתעשייה, ההתמודדות של היישובים הכפריים בפריפריה הנמצאים ב'קו העימות' הייתה בדרכים אחרות וכללה תהליכי שינוי ארגוני, פירוק חלק מהאגודות החקלאיות וירידה בתפקודן כגוף מארגן ברמת היישוב וכן תהליכי הפרטה מואצים. על רקע כל אלה יש חשיבות למחקר המלמד על מאפייני הביטחון הכלכלי העתידי של חברי ותושבי הקיבוצים והמושבים באזורים כגון אלו.

בלוח מס' 1 מוצגים נתונים דמוגרפיים לפי שמונה קבוצות האוכלוסייה שביניהן אנו מבחינים במחקר זה: תושבי קיבוצים בגיל העבודה ובגיל פנסיה, חברי קיבוצים בגיל העבודה ובגיל פנסיה, תושבי מושבים בגיל העבודה ובגיל פנסיה, וחברי מושבים בגיל העבודה ובגיל פנסיה. הקבוצה הקטנה ביותר במדגם וגם באוכלוסייה היא זו של תושבי קיבוצים בגיל פנסיה. רוב תושבי הקיבוצים במדגם הם תושבי שכונות ההרחבה, שאליהן הצטרפו בעיקר משפחות צעירות, בהתאם לכך, קיימים בהן מעט תושבים בפנסיה.

ניתן לראות שגם בקיבוצים וגם במושבים, גילם הממוצע של התושבים נמוך (באופן מובהק) מזה של החברים. הדבר משפיע כמובן גם על שיעור החברים בפנסיה, שהוא גבוה מזה של התושבים. הגיל

מסביר גם הבדלים במשתנים דמוגרפיים נוספים, כמו מספר הילדים מתחת לגיל 18, חיים בזוגיות וותק ביישוב. ניתן לראות גם במדגם ששיעור הנשים גבוה יותר, ובקרב הקבוצות של גיל הפנסיה הוא גבוה באופן מובהק מ-50%. ניתן גם לראות שקיים הבדל מובהק בשיעור בעלי השכלה אקדמית בין חברים לתושבים, כאשר בקרב הקבוצה האחרונה שיעור זה גבוה יותר. בלוח מס' 1 מוצג גם נתון כלכלי אחד, שהוא שיעור הבעלות על כלי רכב. ההבדלים העיקריים במקרה זה הם בין משיבים בגיל העבודה לאלו בגיל פנסיה, המחזיקים בפחות כלי רכב. שיעור הפנסיונרים במדגם גבוה ביחס לזה בקרב אוכלוסיית המדינה, העומד על 10.3%.

לוח 1: ההרכב הדמוגרפי של המשיבים על הסקר (סטיות תקן בסוגריים)

כל המדגם	מושבים (N=369)				קיבוצים (N=359)				
	חברים (N=259)		תושבים (N = 110)		חברים (N=270)		תושבים (N = 89)		
	גיל פנסיה (N=145)	גיל עבודה (N=114)	גיל פנסיה (N = 30)	גיל עבודה (N = 80)	גיל פנסיה (N=144)	גיל עבודה (N=126)	גיל פנסיה (N = 6)	גיל עבודה (N = 83)	
60.2 (14.2)	70.7 (5.2)	52.6 (10.2)	71.2 (7.5)	46.2 (10.8)	73.7 (6.4)	52.3 (9.9)	70.0 (6.1)	45.3 (8.4)	גיל (שנים)
57.2% (0.5)	59.1% (0.5)	55.3% (0.5)	71.4% (0.5)	49.2% (0.5)	61.9% (0.5)	48.3% (0.5)	75.0% (0.5)	54.8% (0.5)	מגדר (%) (נשים)
78.2% (0.4)	78.7% (0.4)	88.6% (0.3)	75.9% (0.4)	78.4% (0.4)	65.2% (0.5)	78.4% (0.4)	66.7% (0.5)	87.7% (0.3)	חי בזוגיות (%)
0.7 (1.2)	0.0 (0.1)	1.2 (1.4)	0.1 (0.3)	1.5 (1.4)	0.0 (0.4)	1.1 (1.2)	0.0 (0.0)	1.8 (1.3)	מספר ילדים מתחת לגיל 18
2.8 (1.9)	4.0 (1.6)	2.4 (1.9)	4.5 (2.4)	1.4 (1.7)	3.3 (1.2)	2.3 (1.7)	4.2 (1.6)	0.8 (1.3)	מספר ילדים מעל לגיל 18
41.2% (0.5)	35.9% (0.5)	47.4% (0.5)	26.7% (0.5)	42.5% (0.5)	31.9% (0.5)	40.5% (0.5)	50.0% (0.5)	62.7% (0.5)	השכלה אקדמית (%)
26.2% (0.4)	20.0% (0.4)	24.6% (0.4)	30.0% (0.5)	28.7% (0.5)	38.9% (0.5)	24.6% (0.4)	0.0% (0.0)	18.1% (0.4)	השכלה על-תיכונית לא אקדמית (%)
36.3 (20.3)	45.0 (12.4)	29.6 (14.0)	41.1 (17.4)	23.0 (15.9)	55.8 (13.7)	32.3 (19.1)	29.7 (19.2)	10.7 (11.6)	ותק ביישוב (שנים)
86.9% (0.3)	85.8% (0.4)	95.3% (0.2)	71.4% (0.5)	93.2% (0.3)	81.3% (0.4)	87.1% (0.3)	66.7% (0.5)	87.8% (0.3)	בעל רכב

לוח 2: המשתתפים בראיונות העומק

השתייכות מוסדית	תפקיד	זמן בתפקיד	קשר לקיבוץ/מושב	עם כמה קיבוצים/מושבים עובד/ת?
קיבוץ א	יו"ר קרן מילואים, יועץ פנסיוני מוסמך	3 שנים	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ב	רכז פנסיה	18 שנים	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ג	רכז פנסיה	15 שנים	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ד	כפוף להנהלת קהילה	-	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ה	רכז פנסיה	שנתיים	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ו	מטפל בהפקדות לפנסיה	-	חבר קיבוץ	1
קיבוץ ז	מנכ"ל קיבוץ	3 שנים	חבר קיבוץ לשעבר	-
חברה 1	מנהלת מחלקת פנסיה	20 שנים	חברת מושב לשעבר	10
חברה 2	יועצת פנסיונית	-	-	110
חברה 3	יועץ פנסיוני	13 שנים	חבר קיבוץ	15
חברה 4	סמנכ"ל חברת ייעוץ פנסיוני	31 שנים	חבר קיבוץ לשעבר	75

לוח 2 מציג את פרטי המשתתפים שלקחו חלק בראיונות העומק במחקר, תוך שמירה על חסיון המוסדות והאינדיבידואליים.

הליך המחקר - שלבי העבודה

בשלב הראשון נבנה פרוטוקול ראיון ונערכו שבעה ראיונות עומק עם בעלי תפקיד המטפלים בפנסיה ובארגון הפנסיה ביישובים השונים.

על בסיס ראיונות אלה נבנה שאלון כמותני שהכיל שישים ושבעה משתנים ושאלות שבחנו את המצב הכלכלי של המרואיינים היום, מידת הידע שלו לגבי מצבם הפנסיוני, מידת המעורבות שלהם בתכנון הפנסיוני, תחושת הביטחון הכלכלי שלהם היום ותחושת הביטחון הכלכלי העתידי שלהם.

שאלון זה עבר חוות דעת מומחים בתחום הפנסיה ובתחום הטיפול בפנסיה ובהתחשב בחוות דעתם הוא עודכן ותוקן.

בשלב המחקר המקדים הועבר השאלון לשמונה עשר נשאלים אקראיים. השאלון הועבר להם בצורה של ראיון כשהם התבקשו לציין ליד כל שאלה עד כמה השאלה ברורה ומדויקת. לאחר הערות המשיבים עודכן ותוקן השאלון והוכן להפצה.

נבנה מאגר שמות של נשים וגברים ביישובים העונים על הגדרת יישובי המדגם כפי שהוצגה בהצעת המחקר. השאלון הועבר כקישור ליישובי המדגם בליווי מכתב הסבר על המחקר, מטרותיו וחשיבותו. בשלב זה ענו על השאלון כמאה עשרים ושבעה משיבים.

בשלב השני נעזרנו בחברת UniSeker (הפועלת תחת האחריות של יחידת המחקר באוניברסיטת חיפה). נבנה מאגר פרטי משיבים המתבסס על ספרי טלפונים יישוביים. מתשאלים מהחברה עברו השתלמות קצרה להבנת השאלון ומרכיביו ומטרת המחקר. במסגרת הסקר נערכו שיחות טלפון למענה על השאלון. בשיטה זו נדגמו עוד 601 משיבים משבעה יישובים נוספים.

ראיונות עומק חצי מובנים

במחקר זה נעשה שימוש בראיונות מובנים למחצה. הראיונות התבססו על מדריך ראיון interview guide שהתבסס על למידת צוות המחקר את תחום הפנסיה תוך התייעצות עם מומחים בתחום הפנסיה ובעלי תפקידים וותיקים שעזרו לנו להבין מהן הנקודות החשובות בתחום הפנסיה במגזר הכפרי.

מדריך הראיון כלל שאלות על אופי הפעולות של בעלי התפקיד, וותק והיסטוריה בתחום, השאלות בחנו את מאפייני עבודת וועדת הפנסיה, דרכי העבודה של הוועדה עם חברות הייעוץ הפנסיוניות ועם החברים, דרכי דיווח, הגדרת התפקיד של הוועדה ומיקומה במבנה הארגוני של היישוב.

לגבי חברות הייעוץ הפנסיוני נבנו שאלות הבוחנות את דרכי העבודה של החברות עם הוועדות, מרכיבי תכניות הפנסיה, בחינת המצב הפנסיוני תוך התייחסות ליתרות ולחובות אקטואריים, דרכי הפעילות לעדכון הפנסיה, דילמות העולות בניהול הפנסיות בחיי היום יום מול החבר ומול היישוב.

רוב הראיונות נערכו על ידי צוות המחקר, הראיונות תומללו על ידי מתמללות מקצועית ולאחר מכן נערך ניתוח תוכן שכלל הוצאת תמות מרכזיות, ניתוח רוחב של תחומים ונושאים דומים והבנת השונות בעבודה ביישובים השונים ובקרב בעלי התפקידים השונים.

המשתנים התלויים

תחושת ביטחון כלכלי עתידי.

מידת שביעות הרצון מהמצב הכלכלי בהווה.

מידת שביעות הרצון מרמת הידע לגבי המצב הפנסיוני בהווה.

מידת שביעות הרצון מרמת הידע לגבי המצב הפנסיוני העתידי.

רמת השכר הנוכחית.

המשתנים הבלתי תלויים

גיל: האם בגיל פנסיה או בגיל עבודה. מספר שנות עבודה שנותרו לו/לה עד יציאה לפנסיה. הגיל נכנס לחלק מהעיבודים כמשתנה רציף ולחלק מהעיבודים כמשתנה קטגוריאלי, בכל העיבודים הקשורים לזכאות לפנסיה או לקצבאות הביטוח הלאומי.

מגדר: משנה דיכוטומי: זכר או נקבה.

מצב משפחתי: האם בזוגיות או חי לבד, מה הסיבה שחי לבד: כגירושין או פטירה של בן/בת הזוג מספר ילדים מתחת לגיל 18 ומעל לגיל 18.

מיקום מגורי הילדים ביישוב בו חי המשיב/ה או ביישוב נפרד.

מצב תעסוקתי: האם עובד, משרה מלאה או חלקי משרה, מיקום מקום העבודה האם ביישוב או עובד חוץ.

סטטוס ביישוב: חבר או תושב.

סטטוס בעלות במושב: האם בעל נחלה או לא בעל נחלה.

הממצאים

בפרק זה נציג את ממצאי הסקר שעסק בתחושות הביטחון הכלכלי בהווה ובעתיד של האוכלוסייה הכפרית, לצד אמירות של יועצי פנסיה של אותה אוכלוסייה בנוגע למצבה האקטוארי. הפרק משווה בין מצבם של תושבי וחברי קיבוצים ומושבים וכן משווה בין פנסיונרים ומשיבים עובדים.

לוח 3: מיקום עבודתם של חברי קיבוץ במדגם

בפנסיה (מתייחס לתקופה בה עבדו)	בגיל העבודה	
73.2%	35.0%	עובד בקיבוץ
26.8%	55.2%	עובד מחוץ לקיבוץ
-	9.8%	עובד בקיבוץ ומחוץ לקיבוץ

לוח 3 מבטא תהליכים של שינויי תעסוקה ומקום עבודה המאפיינים את הקיבוצים בשני העשורים האחרונים. ניתן לראות שבקרב האוכלוסייה הצעירה יותר קיים שיעור עובדים מחוץ לקיבוץ גבוה יותר, כ-65%, לעומת כ-27% בעבר.

לוח 4: מיקום עבודתם של חברי מושבים במדגם

בפנסיה	בגיל העבודה	מספר	
42.9%	31.3%	30	במושב
57.1%	58.3%	56	מחוץ למושב
	10.4%	10	בשניהם

ההשוואה בין לוח 2 לבין לוח 3, מראה כי בקרב חברי קיבוצים ומושבים בגיל העבודה, החלוקה בין אלו שעובדים ביישוב ואלו שעובדים מחוצה לו דומה. ייתכן ודמיון זה בין שני סוגי היישובים מלמד על

המעבר ממשק חקלאי למשק רב תפקודי בכלל ההתיישבות החקלאית בארץ בשני העשורים האחרונים. איור 3 (בהמשך הדו"ח) מציג השוואה בין נתוני ההכנסה של עובדי חוץ ועובדי קיבוץ כפי שהתקבלו בסקר. ישנו הבדל משמעותי בין ההכנסות של עובדי הקיבוץ להכנסות של עובדי חוץ, כאשר עובדי החוץ מרוויחים בצורה משמעותית יותר מאשר חברים ותושבים העובדים בקיבוץ. הבדל זה בא לידי ביטוי גם מבחינה אקטוארית.

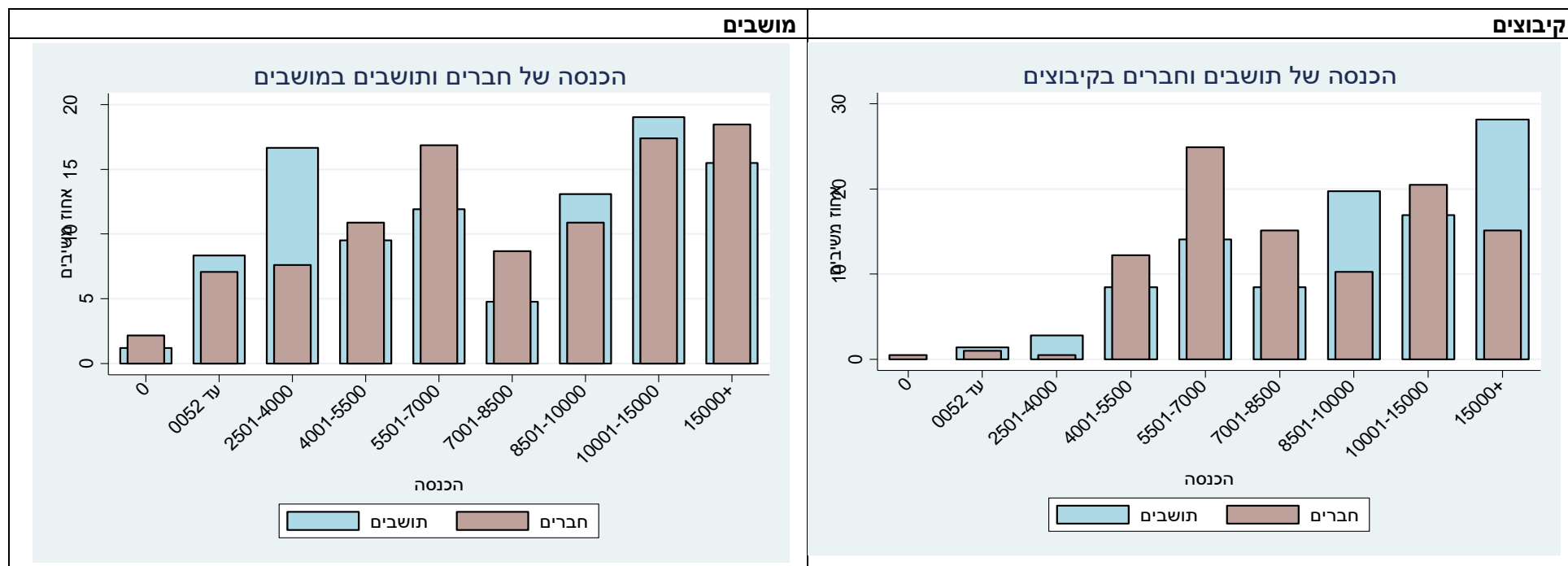
מתוך הראיונות עם יועצי הפנסיה עולה שיש הבדלים אקטואריים בין חברים שעבדו מחוץ לקיבוץ וחברים שעבדו בתוך הקיבוץ לפני היום הקובע (התאריך שמהווה את החתך מבחינת תהליך השינוי שעבר הקיבוץ מקיבוץ שיתופי לקיבוץ משתנה). לעיתים קרובות חברים שעבדו מחוץ לקיבוץ קיבלו פנסיות יותר גבוהות מאלו שעבדו בתוך הקיבוץ. חלק מהקיבוצים לקחו את הפרשים בפנסיות מלפני היום הקובע ונתנו לכל החברים פנסיה בגובה בו הוחלט בקיבוץ ואחרים איפשרו לעובדי חוץ לחסוך את הכל לעצמם. בעבר רוב חברי הקיבוץ היו עובדי פנים ולכן אין הרבה הבדלים בגובה הפנסיות, אבל עם הזמן הפערים ילכו ויגדלו בגלל שכל אחד מפריש לעצמו. בנוסף חברים שעובדים בתוך הקיבוץ נוטים יותר לסמוך על החלטות הקיבוץ ולהשקיע איפה שהקיבוץ בוחר בעוד שעובדי חוץ לרוב הולכים עם מה שהמעסיק אומר, למרות שלעיתים קרובות הקיבוץ יכול להשיג עסקה טובה יותר.

הכנסה

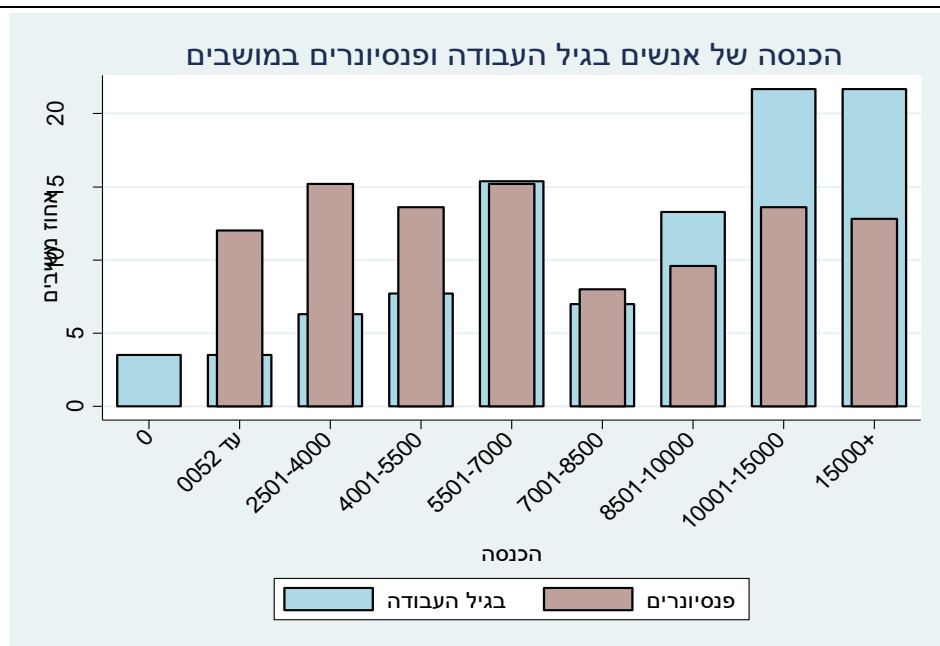
הנסקרים התבקשו לציין מהי הכנסתם החודשית על ידי בחירה בין תשע קטגוריות, החל באפס, ועד הכנסה חודשית של 15,000 ומעלה. מאפייני ההכנסה מלמדים שקיימים פערים בין ההכנסות של הקבוצות השונות במדגם. לצורך השוואה השתמשנו בחציון ההכנסה ולא בממוצע. זאת, כי התפלגות ההכנסה במדגם - כמו במציאות - אינה מתפלגת נורמלית אלא מוטה, כך שהחציון הוא נמוך מהממוצע. מכאן שהחציון הוא מדד נטייה מרכזית המשקף את מצב האוכלוסייה בצורה מדויקת יותר.

איור 1: הכנסה של תושבים וחברים בקיבוצים ומושבים - השוואה בין עובדים לפנסיונרים ובין חברים לתושבים

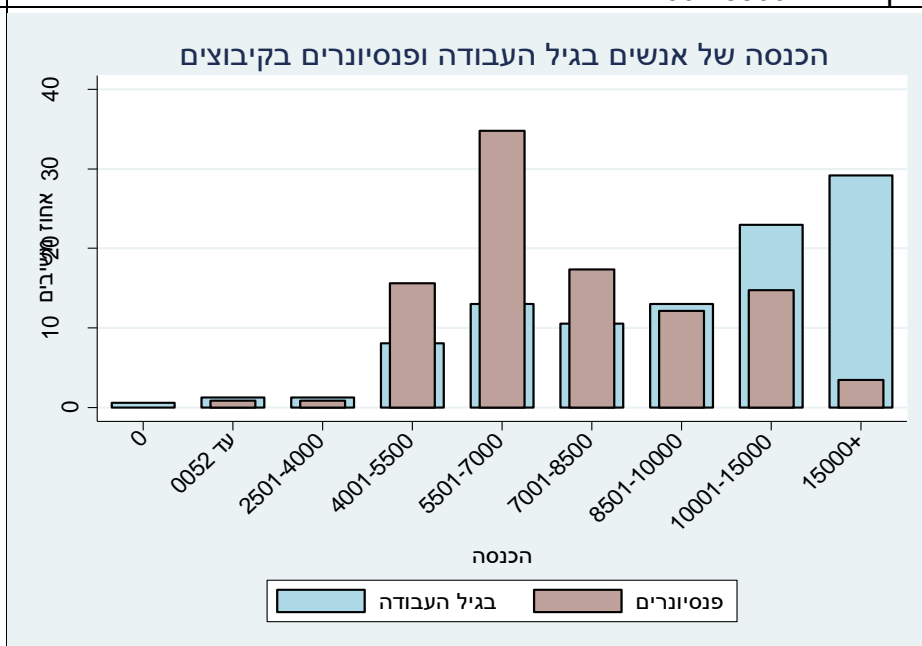

חציון הכנסה של חברים ותושבים: 7001-8500 ₪.

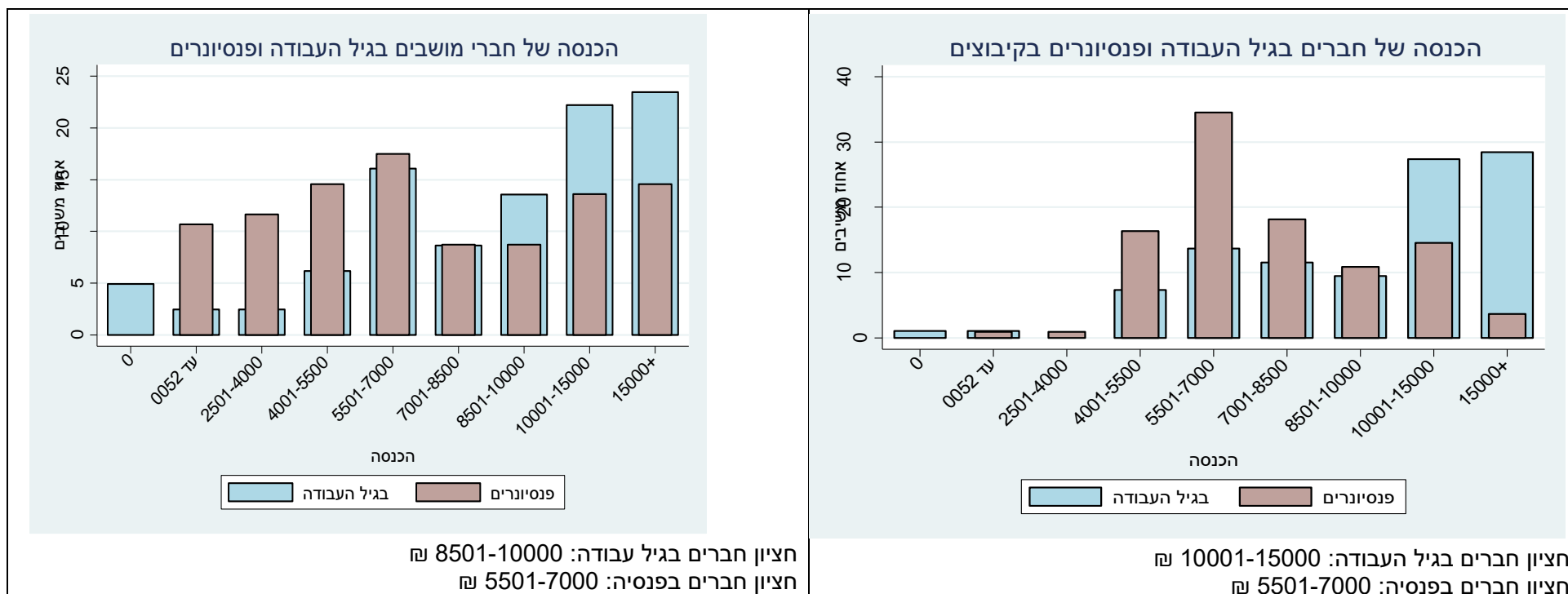

חציון בגיל העבודה: 8501-10000 ₪
חציון בפנסיה: 5501-7000 ₪

חציון תושבים: 8500-10000 ₪
חציון חברים: 7001-8500 ₪

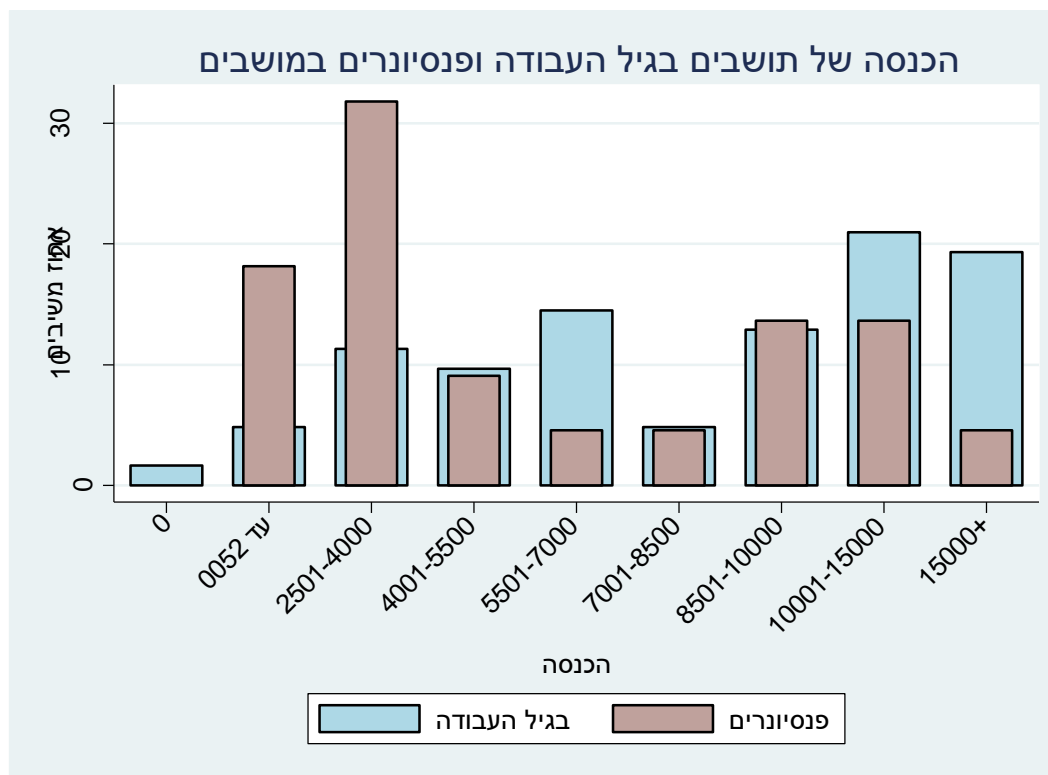
חציון בגיל העבודה: 10001-15000 ₪
חציון בפנסיה: 5501-7000 ₪

ניתן לראות כי ההכנסה החציונית של תושבי קיבוצים גבוהה מזו של שאר הקבוצות במדגם, עדות לכך שההרחבות בקיבוצים מושכות אליהן אוכלוסייה בעלת יכולת השתכרות גבוהה יחסית. כמו כן, ניתן להניח שהפער בהכנסה מבטא גם את ההבדל בגיל הממוצע ובמצב התעסוקתי של שתי קבוצות האוכלוסייה. בהשוואת אוכלוסיית חברי הקיבוצים והמושבים קיימת הכנסה ממוצעת גבוהה יותר אצל חברים בגיל העבודה בקיבוצים. בגיל הפנסיה ההכנסה החציונית דומה בין קיבוצים למושבים. ניתן גם לראות שקטגוריית השכר השכיחה אצל הפנסיונרים בקיבוצים תואמת את פנסיית "המטרה" כפי שהוגדרה על ידי רשמ האגודות השיתופיות.

איור 2: הכנסה של תושבים בגיל העבודה ופנסיונרים במושבים

חציון הכנסה תושבי מושבים בגיל עבודה: 8501-10000 ₪

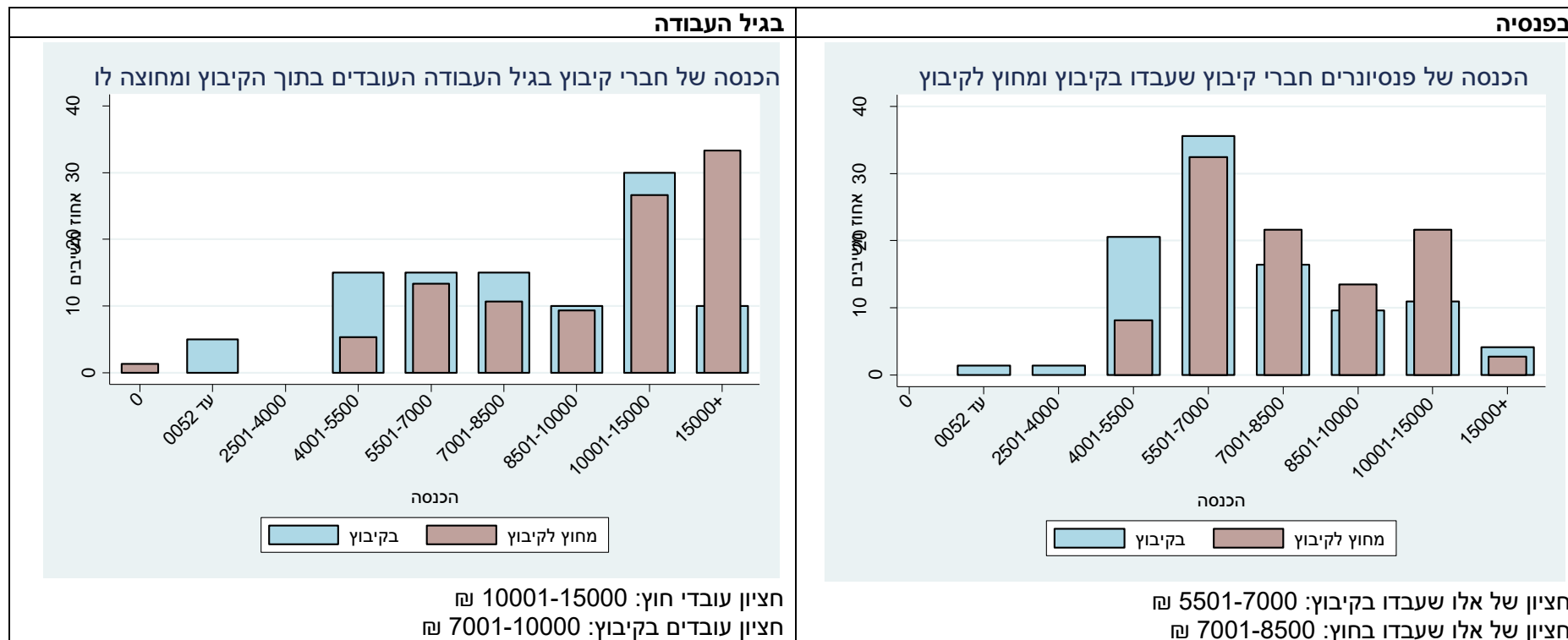
חציון הכנסה תושבי מושבים בפנסיה: 2501-5500 ₪

קבוצת תושבי המושבים בגיל הפנסיה הינה הקבוצה בעלת חציון ההכנסה הנמוך ביותר במדגם.

בגלל מספר הפנסיונרים הנמוך (6), מבין תושבי הקיבוצים במדגם, אנחנו לא עורכים השוואה דומה של ההכנסות בקרב התושבים בקיבוצים.

איור 3: הכנסה של חברי קיבוצים העובדים בקיבוץ ומחוץ לו

התפלגות ההכנסות של חברי קיבוץ בפנסיה מראה שאלו שעבדו מחוץ לקיבוץ הם בעלי הכנסה חצינית גבוהה יותר בזמן הפנסיה. זאת ועוד, ניתן לראות שההכנסה המינימלית בקרב מי שעבדו בחוץ היא 4000-5500 ₪, ואילו בקרב אלו שעבדו בקיבוץ ההכנסה המינימלית היא בקטגוריית 0-2500 ₪. בקרב חברי קיבוץ בגיל העבודה, ניתן לראות שההכנסה החצינית גבוהה יותר אצל אלה העובדים מחוץ לקיבוץ, וגם כאן קטגוריית השכר המינימלי נמוכה יותר בקרב אלה שעובדים בקיבוץ. שיעור מקבלי השכר בקטגוריה הגבוהה ביותר, של 15001+ ₪, הוא גדול בצורה מובהקת אצל אלו שעובדים מחוץ לקיבוץ.

שביעות רצון וביטחון עתידי

לוח 5: שביעות רצון וביטחון עתידי (סטיות תקן בסוגריים)

כלל המדגם	מושבים (N=369)				קיבוצים (N=359)				
	חברים (N=259)		תושבים (110 = N)		חברים (N=270)		תושבים (89 = N)		
	גיל פנסיה (N=145)	גיל עבודה (N=114)	גיל פנסיה (N = 30)	גיל עבודה (N = 80)	גיל פנסיה (N=144)	גיל עבודה (N=126)	גיל פנסיה (N = 6)	גיל עבודה (N = 83)	
4.2	***4.1	4.4	4.3	4.2	4.3	4.3	4.3	4.2	שביעות רצון כללית
(0.9)	(1.0)	(0.8)	(1.0)	(1.0)	(0.7)	(0.7)	(0.8)	(1.0)	
4.0	**3.8	4.1	4.1	3.9	**4.1	3.9	*4.5	4.0	שביעות רצון מרמת החיים
(1.0)	(1.2)	(0.9)	(1.2)	(1.1)	(0.8)	(1.1)	(0.5)	(0.9)	
3.9	***3.4	4.0	***3.7	4.3	**3.8	4.1	3.8	4.0	שביעות רצון מהבריאות
(1.1)	(1.3)	(0.9)	(1.3)	(0.9)	(1.1)	(1.0)	(0.8)	(1.0)	
4.1	4.1	4.1	4.2	4.1	4.1	4.1	3.7	3.9	מרוצה מההישגים בחיים
(0.9)	(1.0)	(0.8)	(1.0)	(0.9)	(0.8)	(1.0)	(1.5)	(1.0)	
4.0	4.0	4.1	4.1	4.1	***4.3	3.8	4.2	3.8	מרוצה מהרגשת הביטחון האישי
(1.0)	(1.1)	(0.8)	(1.1)	(1.0)	(0.8)	(1.1)	(1.0)	(1.1)	
3.8	3.9	3.9	***4.4	3.6	*3.9	3.7	3.7	3.6	מרוצה מתחושת השייכות לקהילה
(1.2)	(1.3)	(1.1)	(0.8)	(1.2)	(1.1)	(1.3)	(1.5)	(1.1)	
3.4	3.4	3.2	***3.8	3.2	***3.7	3.3	3.3	2.9	מרוצה מהביטחון הכלכלי העתידי
(1.2)	(1.3)	(1.0)	(1.1)	(1.3)	(1.0)	(1.1)	(1.0)	(1.1)	

כוכביות מראות את המובהקות של הפרש עם הנתון בתא מימין. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

לוח 5 מציג את ממוצעי התשובות על היגדים שונים הקשורים לשביעות רצון, איכות חיים ורמת חיים בקרב משיבים הגרים בקיבוצים ובמושבים. כל ההיגדים דורגו בין 1 (נמוך מאד) ל-5 (גבוה מאד).

שביעות הרצון הכללית במדגם גבוהה. קיימים הבדלים מובהקים, אם כי לא גדולים בין שביעות הרצון של משיבים בגיל פנסיה בקיבוצים לאלה במושבים, כאשר בקיבוצים זו גבוהה יותר. בקיבוצים, שביעות הרצון מרמת החיים גבוהה יותר אצל פנסיונרים. במושבים, אצל חברי המושבים שביעות הרצון מרמת החיים גבוהה יותר אצל אלו בגיל העבודה. באופן לא מפתיע, שביעות הרצון מהבריאות גבוהה יותר אצל אלו בגיל העבודה.

חברי קיבוץ בפנסיה הם הקבוצה המרוצה ביותר מהרגשת הביטחון האישי. תושבי מושבים בגיל העבודה הם הקבוצה המרוצה ביותר מתחושת השייכות לקהילה. תחושת הביטחון הכלכלי העתידי גבוהה יותר באופן מובהק אצל חברי קיבוץ בגיל הפנסיה, לעומת אלו בגיל העבודה. הבדל מובהק דומה קיים בקרב תושבי מושבים. פנסיונרים בקיבוצים הם בעלי תחושת ביטחון עתידי גבוהה יותר מזו של פנסיונרים במושבים.

לוח 6: הערכה של משיבים בגיל העבודה את רמת חיים שתהיה להם בפנסיה לעומת מצבם כיום

כל המדגם	מושבים		קיבוצים		
	חבר	תושב	חבר	תושב	
3.0	3.2	3.2	**2.9	2.5	רמת החיים שלי כשאצא לפנסיה תהיה דומה לרמת החיים שלי כיום
(1.6)	(1.9)	(1.9)	(1.2)	(1.3)	
3.5	3.7	3.7	**3.2	3.6	אני מעריך שאצטרך לעבוד בגיל הפנסיה כדי לשמור על רמת החיים שאליה התרגלתי
(1.4)	(1.4)	(1.3)	(1.4)	(1.3)	

כוכביות מראות את המובהקות של הפרש עם הנתון בתא מימין. $p < 0.01$, $p < 0.05$, $p < 0.1$.

לוח 6 מציג את דעתם של משיבים בגיל העבודה על רמת החיים שתהיה להם, כאשר ייצאו לפנסיה. ההערכה של אוכלוסיית המושבים גבוהה יותר בצורה מובהקת מזו של אוכלוסיית הקיבוצים. בתוך הקיבוצים, ההערכה של החברים גבוהה יותר, באופן מובהק, מזו של התושבים. ובהמשך לכך, שיעור גבוה יותר של תושבים בקיבוצים מאשר של חברים מעריך שיצטרך להמשיך לעבוד בגיל הפנסיה במידה רבה כדי לשמר את רמת החיים הנוכחית שלהם.

לוח 7: הערכת משיבים בגיל הפנסיה את רמת החיים שלהם לעומת משיבים בגיל העבודה

כל המדגם	מושבים		קיבוצים		
	חברים	תושבים	חברים	תושבים	
30%	44%	32%	18%	40%	נמוכה יותר
54%	49%	61%	59%	40%	דומה
15%	7%	7%	24%	20%	גבוהה יותר

לוח 7 מראה שפנסיונרים בקיבוץ מדווחים על רמת חיים גבוהה יותר בעת הפנסיה מזו שמדווחים עליה במושבים. בתוך הקיבוצים ובתוך המושבים לא קיימים הבדלים מובהקים בין תושבים לחברים.

מראיונות עם יועצי הפנסיה של האוכלוסייה הכפרית מתקבלים הסברים לתמונת המצב המתוארת בסקר. כל היועצים הפנסיוניים עובדים עם מושבים שיתופיים שפועלים בצורה דומה לקיבוצים על אף שאינם מחויבים לפנסיה הרשם. המושבים השיתופיים משתמשים ביועצים

ומסודרים מבחינת הפנסיה לחבר. בשאר המושבים זה כמו בעיר, כל אחד דואג לעצמו. לעומת זאת בקיבוצים לפני הפרטה לא ניתן היה לצבור רכוש ולהפריש לקרנות פרטיות ולכן הקיבוץ נושא באחריות האקטוארית כלפי חבריו, כפו שמסביר היועץ מחברה 3: "הקיבוצים מחויבים לפנסיה מינימום, האדם בחוץ רשאי לצבור רכוש - חבר קיבוץ לא, בחוץ אף אחד לא דואג. מי שהיה מובטל או לא דאג לזה, אין לו פנסיה. החלטות הרשם מכריחות את הקיבוץ לדאוג לפנסיה של החברים."

לוח 8: חשיבות קצבת הזקנה של ביטוח לאומי (ממוצעים)

כל המדגם	חבר	מושבים תושב	קיבוצים		
			חבר	תושב	
3.53 (1.34)	3.35 (1.33)	3.56 (1.45)	3.71 (0.12)	3.49 (0.16)	למשיבים בגיל העבודה: מה תהיה החשיבות של קצבת הזקנה בין מרכיבי הפנסיה שלך?
3.6 (1.35)	3.19 (1.45)	3.83 (1.37)	3.92 (0.10)	4.00 (0.45)	למשיבים בפנסיה: מהי החשיבות של קצבת הזקנה של הביטוח הלאומי בין מרכיבי הפנסיה שלך?

מלוח 8 ניתן לראות שלקצבת הזקנה של הביטוח הלאומי חשיבות רבה בקרב הפנסיונרים. בהשוואה להם, משיבים עובדים נותנים חשיבות פחותה במקצת לקצבה זו בביטחון הכלכלי העתידי שלהם. ההבדל בין שתי הקבוצות מובהק. אין הבדלים מובהקים במידת החשיבות שחברי קיבוץ ותושבי קיבוץ מייחסים לקצבה הזו.

תחושת החשיבות של קצבת הזקנה בהכנסות העתידיות של משיבים העובדים היום זהה בקרב חברי מושב ואלה שאינם חברי מושב. משמעות קצבת הזקנה בקרב פנסיונרים במושבים מגלה תמונה שונה. חברי מושב מרגישים שהם תלויים פחות בקצבת הזקנה ביחס לתושבים במושב. ייתכן שמקורם של הפערים בין שתי הקבוצות הוא בקיומו של המשק החקלאי הממשיך לתפקד גם לאחר יציאת חבר המושב לפנסיה. המשק המתפקד תורם להכנסות נוספות המצמצמות את תחושת התלות של חבר המושב בקצבת הזקנה. בהשוואה בין קיבוצים למושבים נמצא שבגיל הפנסיה, גם תושבים וגם חברי קיבוץ מרגישים שחשיבות קצבת הזקנה עבורם גבוהה יותר באופן מובהק מאשר של אלה הגרים במושבים.

היועצת של חברה 2 הסבירה מדוע חברי קיבוצים חשים שקצבת הזקנה חיונית לפרנסתם: "הפנסיה שמרבית הקיבוצים מעבירים לחברים היא מה שנקרא פנסיה הרשם העומדת כיום על 4,065 שקלים, לדעתי את הפנסיה הזו נותנים היום ביותר ממחצית מהקיבוצים. ש 2-3 (קיבוצים) שקיבלו היתר מהרשם לא להגיע לפנסיה זו. (קיבוצים) שרמת ההפרטה כל כך עמוקה ומצבם הוא כזה שאין להם נתונים על הפנסיה והם נותנים לו את הזכאות

שהייתה ביום השינוי. מה שצברת עד אז ועוד השלמה כלשהיא המוסכמת על ידי הרשם והקיבוץ, אך בפעל הם לא משלמים פנסיה מלאה. הקיבוץ הוא עני אין לו כסף לתת אך יוצא מנקודת הנחה שהחבר הפרטי צבר באופן פרטי במסגרת עבודת החוץ שלו וכד'. אני מדברת על קיבוצים שהופרטו כבר בשנות 2000 מתוך מצוקה כלכלית".

מקורות הפנסיה

בניגוד לרוב אוכלוסיית ישראל אשר בוחרת בצורה אישית ועצמאית אם וכיצד להפקיד לפנסיה, בתנועת הקיבוצית חובת הדאגה לפנסיה מוטלת על הקיבוץ ולא על האדם הפרטי. אולם יש קיבוצים שבהם אין וועדת פנסיה בכלל. הם לא בהכרח הפרישו לקרנות, לא יודעים כמה כסף כל חבר צריך לקבל ויש ממש בלגן. ב-2012 לאחר שהקיבוצים סיימו לשלם את החובות לבנקים החלו להפנות את הכספים לתשלום החובות האקטואריים. כיום ההערכה של היועצת היא "ש 40% מהקיבוצים סגרו חוב ליום השינוי והמצב הפנסיוני של החברים בטוח עד ליום השינוי, עד אז זה היה באחריות הקיבוץ. 60% הנותרים לא ממש סגרו את החוב. איך סגרו את חוב? בהפקדת כספים: סגרו כי מכרו מפעל, הכניסו רווחים מענפים לחוב הזה במקום חלוקת דיווידנדים, כי מישהו טיפל בזה וכד'." כך בחלק מהקיבוצים נושא הפנסיה מוזנח, על אף החשיבות הרבה שלו. יש קיבוצים שבהם וועדת הפנסיה נפגשת במועדים קבועים, שומרת פרוטוקולים מסודרים, חברה בעלי רקע כלכלי והם לומדים את הנושא לעומק. קיבוצים רבים לא הפקידו לפנסיות לפני יום השינוי והחלו רק אחריו ולכן החובות האקטואריים הגבוהים. לתשלום החובות יש קיבוצים הבוחרים להעביר ישירות כחלק מתקציב האגודה מתקציבי הקיבוץ השוטף ויש קיבוצים שיש להם גיבוי מקרן המילואים, הקרן בניהול גורם חיצוני, דואגת שלא יבוצע בכספים המיועדים לפנסיה שום שימוש אחר. עד השינוי היו קיבוצים שבכלל לא הפקידו פנסיה, היה חוסר סדר בהפקדות. היו כאלה שהפקידו לתכניות חיסכון כלליות של כלל החברים ביחד. תכניות קבוצתיות זה יכול להביא לחוסר סדר ולחוסר שקיפות כלפי החבר הבודד. מאז השינוי יש מצב נורמאלי יש הפקדות מסודרות בהרבה מאוד קיבוצים הם שמית על שם החבר וזה תורם גם לתחושת ביטחון של הפרט. מאז השינוי מפקידים עבור כל אדם בנפרד. ברמת הקיבוץ מתחילים בתקנון פנסיה מסודר. שמגדיר מה זכאות החבר ומה חובותיו ודורש מהחבר לחשוף את כלל הקרנות שיש לו על ידי חתימה על הרשאה למסלקה הפנסיונית. תקנון הפנסיה הקיבוצי בדרך כלל דורש מכל אדם, גם מי שלא עובד, להפקיד כאלף שקל בחודש לפנסיה. קיבוצים משתדלים לאכוף את החובה הזו. הרבה מהחברים שגם אם הם עבדו בצורה מסודרת לא יגיעו לפנסיה המינימום אז הקיבוץ לוקח את החוב האקטוארי על עצמו. הקיבוץ יכול להחליט על גיל פרישה של 65 ועל גובה הפנסיה. מגיל 67 לגברים ונשים חלה פנסיה הרשם ומגיל זה הקיבוץ חייב להשלים לחברים פנסיה בגובה פנסיה הרשם

לפחות. יש קיבוצים שלא משלימים או מפרישים לקרנות פנסיה אלא מחכים שהאדם יגיע לגיל הפנסיה ואז משלמים את הפנסיה מההכנסות השוטפות של הקיבוץ. יש קיבוצים מעטים האומרים שהחל מיום השינוי החבר מחויב לעצמו ולקיבוץ אין כל אחריות עליו. מכיוון שעל פי חוק ועל פי הרשם הקיבוץ מחויב אז הוא מציע הסדר חובות עתידי, זאת אומרת שכל השלמה של הקיבוץ זה בעצם חוב שיוסדר מול היורשים. הבדלים אלו בין הקיבוצים בהתנהלות הפנסיונית מובילים לכך שחלק מחברי הקיבוצים אינם חשים ביטחון כלכלי עתידי רב. בלוחות הבאים, המספר בכל תא מציין את אחוז המשיבים מאותה קבוצה (המופיעה בראש הטור) שצינו שזהו אחד ממקורות הפנסיה העתידית/הנוכחית שלהם.

לוח 9: מקורות הפנסיה העתידית של משיבים בגיל עבודה במדגם

מקור	קיבוצים		מושבים		כל המדגם
	תושבים	חברים	תושבים	חברים	
פנסיה מהקיבוץ	0.0%	38.1%			11.9%
קרן פנסיה שנפתחה באופן עצמאי	0.0%		0.0%	16.7%	4.7%
קרן פנסיה מעבודה כשכיר	75.9%	59.5%	68.8%	61.4%	65.3%
מקורות הכנסה פרטיים, כולל שכר דירה ועסק עצמאי	37.3%	29.4%	31.3%	39.5%	34.2%
עסק פרטי	14.5%	8.7%	20.0%	16.7%	14.4%
קצבאות שונות, ללא קצבת זקנה	24.1%	11.9%	25.0%	27.2%	21.3%
קצבת זקנה	20.5%	24.6%	52.5%	52.6%	37.2%

ניתן לראות שבמדגם כולו, וגם בכל אחת מהקבוצות, מקור הפנסיה העתידית הנפוץ ביותר הוא פנסיה מעבודה בשכירות. במושבים, שיעור המציינים עסק פרטי כמקור להכנסה בעת הפנסיה גבוה יותר מזה בקיבוצים. בגיל העבודה, ישנו שיעור נמוך יותר של משיבים בקיבוצים המחשיבים את קצבת הזקנה כמקור לפנסיה העתידית שלהם מאשר במושבים.

לוח 10: מקורות הפנסיה של פנסיונרים במדגם

מקור	קיבוצים		מושבים		המדגם כולו
	תושבים	חברים	תושבים	חברים	
פנסיה מהקיבוץ	0.0%	84.7%			37.5%
קרן פנסיה שנפתחה באופן עצמאי			0.0%	11.7%	5.2%
קרן פנסיה מעבודה כשכיר	66.7%	22.9%	30.0%	46.2%	34.8%
מקורות הכנסה פרטיים, כולל שכר דירה ועסק עצמאי	16.7%	13.2%	13.3%	25.5%	18.8%
עסק פרטי	0.0%	2.1%	10.0%	12.4%	7.4%
קצבאות שונות, ללא קצבת זקנה	16.7%	9.0%	13.3%	17.2%	13.2%
קצבת זקנה	66.7%	54.9%	70.0%	57.2%	57.5%

בקרב אלו שכבר נמצאים בפנסיה, בקיבוצים המקור הנפוץ ביותר הוא פנסיה מהקיבוץ, ובמושבים הפנסיה כשכיר, שקיימת אצל פחות ממחצית מהפנסיונרים. קצבת הזקנה היא

המקור הנפוץ ביותר להכנסה בעת הפנסיה. שיעור גבוה יותר של תושבים מדווחים על קצבת הזקנה כמקור להכנסה בפנסיה מאשר חברים, אך ההפרש אינו מובהק. אצל אוכלוסיית הקיבוצים כמעט ולא קיימים כאלו שמקבלים הכנסה בעת הפנסיה מעסק פרטי.

לפי דברי יועצי הפנסיה, רוב הקיבוצים עדיין מושקעים בקרנות פנסיה ישנות, שהתנהלו בצורה שונה מקרנות הפנסיה של כלל אזרחי ישראל. בעבר היו קרנות פנסיה מיוחדות לקיבוצים עם נתיבי השקעה שיתופיים. הקרן הייתה על חשבון הקיבוץ וכל הכסף היה מושקע יחד. עדיין הרבה מהכסף מושקע בקרנות האלו. ב-2008 קרנות מסוג זה נסגרו וכבר אי אפשר להשקיע בהן יותר. הקרנות החדשות לא כל כך יודעות לעבוד עם הקיבוצים. ההפקדות בחדשות הן פרטניות. חלק מחסר ההתאמה נובעת מכך שביטוח לאומי ומס הכנסה לא מתייחסים אל הקיבוץ כמעסיק את חבריו ולכן חבר שמסיים את תקופת עבודתו לא זכאי לפיצויים ולא יכול למלא את הניירת הנדרשת כדי לקבל את הפנסיה. יועצת הפנסיה של חברה מס' 1 מוסיפה הסברים נוספים על ההבדלים בין הקרנות הישנות של הקיבוצים לקרנות הנהוגות כיום: "פנסיה וותיקה- אגרות חוב מיועדות, ופנסיה חדשה- הכסף בשוק ההון תשואות גבוהות אך יכולות להיות גם נמוכות יותר. לעתודות יש מסלול קבוצה זה מסלול אליו הצטרפו כל הקיבוצים כל קיבוץ הוא קבוצה סגורה קרן פנסיה בפני עצמה וכל חברי הקיבוץ חברים שם. אם מישהו הולך לעולמו הכסף מתחלק בין שאר חברי הקבוצה. בקרנות הוותיקות ככל שהצטרפתי מבוגר יותר אני מקבל פחות ככל שמצטרפים בגיל יותר גבוה אז השיעור הוא יותר נמוך ולא ניתן לשנות את זה. גם קצבת השארים היא רק 60% בוותיקות לעומת 75% - 100% בחדשות."

הקשר בין מקור הפנסיה לבין תחושת הביטחון העתידי בקרב כל המדגם

לוח 11: מקדמי המתאם בין מקור הפנסיה לתחושת הביטחון הכלכלי העתידי

מקור הפנסיה	קיבוצים		מושבים				כל המדגם
	תושבים	חברים	תושבים	חברים	חברים		
	בגיל עבודה	בגיל פנסיה	בגיל עבודה	בגיל פנסיה	בגיל עבודה	בגיל פנסיה	
פנסיה מהקיבוץ					0.12	-0.20**	0.13***
קרן שנפתחה באופן עצמאי							0.03
קרן פנסיה מעבודה כשכיר	0.19				-0.07	0.19**	0.05
מקורות הכנסה פרטיים, כולל שכר דירה ועסק עצמאי	-0.03				0.07	-0.02	0.02
עסק פרטי	0.09				0	0.04	0.00
קצבאות שונות, ללא קצבת זקנה	-0.02				0.02	0.03	0.04
קצבת זקנה	0.06				0.15	0.04	0.00

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

הממצאים מלמדים שקיימים הבדלים בתחושת הביטחון העצמי של מי שנמצאים בפנסיה ומי שעוד לא נמצאים בפנסיה. לפי לוח מס' 11, בקרב כלל האוכלוסייה אין מתאם מובהק בין תחושת הביטחון העתידי לבין קיומה של קצבת זקנה. בקרב משיבים בגיל העבודה, בהשוואה בין חברי קיבוצים ומושבים לבין כאלה המתגוררים בישובים אלה אך אינם חברים באגודה השיתופית החקלאית, נמצא כי אין כל מתאם בין קיומה של קצבת זקנה לבין תחושת ביטחון כלכלי עתידי.

אם מגדירים את קצבת הפנסיה כמקור כלכלי משמעותי עתידי, בחינת כלל אוכלוסיית המדגם מלמדת שאצל אלה המגדירים את עצמם שכירים יש קשר חיובי מובהק בתחושת הביטחון הכלכלי העתידי ($P \leq 0.01$). מתוך כלל המשיבים (313), העונים להגדרה שהפנסיה היא מקור משמעותי ענו רק 187 שהם 60% בלבד שקצבת הזקנה שאמורים לקבל מהביטוח הלאומי תשמש להם מקור כספי בעל משמעות בתקופת הפנסיה. ייתכן שהפער בין מספר המקבלים קצבה זו לבין המשיבים שתהיה להם משמעותי כמקור כלכלי מקורה בבעיה מתודולוגית הקשורה לניתוח השאלונים.

בקרב כלל המשיבים הנמצאים בפנסיה נמצא קשר שלילי מובהק ($p \leq 0.05$) בין תחושת הביטחון הכלכלי העתידי לבין מי שציין את קצבת הזקנה כאחד ממקורות הפנסיה שלו. מכאן המסקנה היא שאלה שעבורם קצבת הזקנה משמעותית נמצאים במצב פחות טוב מבחינה פנסיונית וקצבה זו משמעותית עבורם. בשונה מהם, אלה המודעים למקורות הפנסיה הנוספים שלהם, מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר בהקשר למצבם הכלכלי. בקרב אלה הנמצאים בפנסיה נמצא שקצבת הפנסיה משפיעה על תחושת הביטחון הכלכלי.

במסגרת מחקר ענו על שאלונים גם קבוצת הגיל שתהיה בפנסיה בעוד שני עשורים. משיבים מגיל 45 ועד גיל היציאה לפנסיה.

בכלל האוכלוסייה נמצא קשר חיובי בעל מובהקות נמוכה ($p \leq 0.1$) בין קיומם של מקורות פנסיה נוספים לבין תחושת הביטחון העתידי בקרב גילאים אלה. בקיבוצים מבחינת חברים בקיבוצים נמצא כי קיימת מובהקות בינונית ($p \leq 0.005$). בקרב חברי קיבוצים נתגלה קשר חיובי מובהק בין קיומם של מקורות פנסיה נוספים לבין המצב הכלכלי העתידי. בקרב חברי מושבים בגיל העבודה לא התקבלה כל מובהקות ביחס לקשר בין מקורות פנסיה נוספים לבין תחושת הביטחון הכלכלי העתידי שלהם. ייתכן שהסיבה להבדלים בין חברי מושבים לבין חברי קיבוצים נעוצה בעובדה שכ 45% מחברי קיבוצים בפנסיה מציינים שקצבת הפנסיה הקיבוצית היא אחד ממקורות הפנסיה שלהם.

מתוך ה 45% חברי קיבוץ המדווחים כי הם מקבלים פנסיה קיבוצית דיווחו 85% שהם מקבלים רק פנסיה של הקיבוץ. אנו מניחים שמדובר בחברי קיבוץ שעבדו בעבר בענפי הקיבוץ או מטעם הקיבוץ בארגונים אזוריים או תנועתיים שבהם לא נצברה להם כל קופת ביטחון פנסיוני והם תלויים בהפקדות הקיבוצים לפנסיה. בקרב חברי מושבים נמצא ששני הגורמים המשפיעים בצורה חיובית ומובהקת על ביטחון פנסיוני עתידי אצל אלה הנמצאים בגיל העבודה כיום הם חברי מושב שעבדו כשכירים בנוסף להיותם בעלי משקים חקלאיים ואלה שדיווחו על מקורות פנסיוניים פרטיים. הנחתנו היא שחלק מאלה שענו על מקורות פנסיוניים נוספים התייחסו להמשך פעילות המשק החקלאי והסתמכות על הכנסות עתידיות אלה כמקורות פנסיוניים עתידיים. בקרב חברי מושבים נמצא שקיים קשר שלילי מובהק בין מי שדיווחו שמסתמכים על קצבת זקנה לבין תחושת הביטחון הכלכלי העתידי שלהם.

בבחינת הקשר בין מקורות שונים של פנסיה לבין תחושת הביטחון העתידי של חברי קיבוצים לא נמצא אף משתנה התורם בצורה מובהקת לתחושת הביטחון הכלכלי העתידי של חברי קיבוץ. ממצא דומה התקבל גם לגבי התושבים החיים בקיבוצים ואינם חברים בהם. מכאן אנו יכולים להסיק שהעובדה שאדם חבר קיבוץ מעניקה לו ביטחון עתידי גבוה יותר בהשוואה לשאר האוכלוסיות הגרות באזורים אלה. נראה שמערכות הביטחון הסוציאליות: וועדות הפנסיה והרווחה, ארגון הביטוחים הפנסיוניים על ידי הקיבוץ וכך גם הביטוחים המשלימים דוגמת

ביטוחי חיים וביטוחי סיעוד תורמים לתחושת הביטחון העתידי גם בקרב פנסיונרים וגם בקרב אלה הנמצאים בגיל העבודה כיום והיו בפנסיה בעוד כעשור.

בקרב אוכלוסיית המושבים שאינם בגיל פנסיה נמצא כי בהשוואה בין מי שחברי מושב למי שאינם חברי מושב, המתאם חיובי וגבוה ($P \leq 0.001$) בין ביטחון כלכלי עתידי למקורות פנסיה עתידיים. בהשוואה להם, בקרב החיים במושבים ואינם חברי מושב לא נמצא כל נתון המשפיע באופן חיובי על תחושת ביטחון כלכלי. בנוסף נמצא כי קיימת השפעה שלילית ומובהקת ($p \geq 0,001$) בין קיומן של קצבאות מכל סוג שהוא כמקור לביטחון בגיל הפנסיה. ממצאים דומים נמצאו בבחינת השפעת קצבת הזקנה בלבד על תחושת הביטחון העתידי של משיבים בגיל העבודה. מכאן שמבין כל המקורות הפנסיוניים: הפרטיים, הרכוש, המשק החקלאי והפנסיות המאורגנות על ידי האגודות השיתופיות החקלאיות נתפסות הקצבאות כמקור שהכי מקנה ביטחון כלכלי עתידי. מתוך כלל המדגם רק 25% מציינים שיש להם מקורות פרטיים כעסק ונחלה וכיו"ב. ההכרה שלהם שהנחלה היא משהו שניתן לסמוך עליו. בהקשר הכלכלי ניתן להסיק שהמשק נתפס כמשאב כלכלי שיעזור להם בעתיד. בהקשר הערכי, העובדה שרק 25% מחברי המושבים דיווחו על המשק כעל מקור כלכלי מלמדת על כך שהמבוגרים במושבים עדיין רואים במשק מקור לפרנסה ולפעילות כלכלית וחקלאית אך אינם מתייחסים אליו כמשאב כלכלי עתידי. ייתכן שהפער מצוי בראייתם את המשק כבעל משמעות תפקודית וערכית. הסבר נוסף טמון בחשש הקיים אצל המבוגרים בצל הקשיים בהם נתקלים החקלאים בשנים האחרונות.

בקרב חברי מושבים בגיל פנסיה. נמצא שפנסיה חיצונית משפיעה לטובה על תחושת ביטחון בצורה מובהקת ($p \leq 0.05$). עוד נמצא שקצבת זקנה של הביטוח הלאומי משפיעה בצורה שלילית ומובהקת על תחושת הביטחון בכלכלי העתידי. מכאן שגם בקרב חברי קיבוץ זה הפנסיה הקיבוצית וגם בקרב חברי מושבים בגיל העבודה. נתפסים מקורות הפנסיה הפרטיים, להם דואג החבר בעצמו, כבעלי משמעות רבה יותר כתורמים לפנסיה העתידית שלו.

חשוב לציין שאין קשר מובהק בין מקורות פרטיים לבין תחושת הביטחון הכלכלי- מכאן ניתן להסיק שחבר המושב שבפנסיה לא רואה בנחלה רכוש פרטי המקנה לו ביטחון בהקשר הכלכלי.

הכרות ומעורבות עם מידע פנסיוני

במבט כללי נראה כי ההכרות של מרבית האוכלוסייה בישראל עם נושא הפנסיה היא מצומצמת ביותר למרות ההשפעה העתידית הרבה של נושא זה על איכות חייהם העתידית. ייתכן שנושא הפנסיה נתפס אצל מרבית האנשים כמסובך ומשעמם וזו הסיבה שרבים מהם נרתעים מלעסוק בו. יועצי הפנסיות של האוכלוסייה הכפרית מגיעים לקיבוצים ולמושבים ומציגים את הנושא ברמות שונות מול וועדת הפנסיה היישובית, מול אסיפת הישוב ולעיתים גם מול חברים פרטיים.

מדבריהם עולה תמונה מצב מורכבת. היועצת מחברה 1 מדווחת שלאספות בהם היא באה לדווח על מצבו של הקיבוץ והחבר מגיעים רק פנסיונרים. היועצת מחברה 2 אומרת שלאספות שלה מגיעים חברים בגיל העבודה ושהם לחוצים כי הפנסיה נראית להם נמוכה על אף שלמעשה היא גבוהה מאשר בחוץ. היא אומרת שמשיבים נמנעים לשנות מסלולי השקעה מתוך חשש להרוס ונמנעים להתעסק עם הפנסיה ולדון בזה ושזה מצב כלל אנושי, לא מאפיין רק קיבוצניקים.

לוח 12: דיווחים ומידע מחברות הפנסיה

קבוצה	מקבלים דיווח	לא מקבלים דיווח
כל אוכלוסיית הקיבוצים	88%	12%
חברי קיבוץ	88%	12%
תושבי קיבוץ	88%	12%
בגיל עבודה	95%	5%
בגיל פנסיה	80%	20%
כל אוכלוסיית המושבים	69%	31%
חברי מושב	69%	31%
תושבי מושב	68%	32%
בגיל עבודה	79%	21%
בגיל פנסיה	65%	35%

קרוב ל-80% מכלל המשיבים ענו כי הם מקבלים בקביעות דוחות מהחברות המנהלות את הפנסיות שלהם. בהשוואה בין משיבים בפנסיה וכאלה שאינם בפנסיה נמצא שמספר רב של משיבים (85%), שעוד עובדים ולא בגיל בפנסיה דיווחו כי הם מקבלים דוחות פנסיוניים בקביעות. מבין אלה הנמצאים בפנסיה רק 69% מדווחים שמקבלים בקביעות דיווח פנסיוני. בבחינת ההתפלגות לפי סוגי יישובים עולה כי בקבוצים, 88% מהחברים ומהתושבים טוענים שמקבלים דיווח פנסיוני בקביעות. בבחינת ההתפלגות בין אלה הנמצאים בפנסיה לבין חברים בגיל העבודה נמצאו פערים מובהקים כ-95% מהמשיבים בקבוצים בגיל העבודה תיארו שמקבלים דיווח פנסיוני ואילו בגיל פנסיה רק 80% טענו שהם מקבלים דיווח פנסיוני. אנו מניחים שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שבחלק מהקיבוצים נהוגה העברת כספים פנימית מהקיבוץ לחבר במנגנון פנימי שהוא תולדה של סגירת פערים בגין פנסיה שלא הופקדה. העברות אלה, גם אם הן מתועדות ומאורגנות, אינן באות לידי ביטוי בדיווחים מחברות הפנסיה וזו הסיבה לפערים אלה בין שתי הקבוצות.

הממצאים מלמדים כי בקרב החיים במושבים רמת הדיווח הכללית נמוכה מאשר בקיבוצים ועומדת על 69% שדיווחו שמקבלים דיווחים פנסיוניים בקביעות. בהשוואה בין פנסיונרים ומשיבים עובדים נשמרת המגמה המוכרת בקיבוצים על פיה יותר משיבים בגיל העבודה דיווחו שמקבלים דוחות פנסיוניים (79%), ואילו בקרב קבוצת הגיל של הפנסיונרים רק 65% דיווחו

כי הם מקבלים דוחות פנסיוניים. המגמה של מיעוט פנסיונרים המדווחים כי הם מקבלים דוחות פנסיוניים נשמרת גם בקבוצת המתגוררים במושבים ושאינם חברי מושב. בקרב התושבים במושבים רק 52% מבין אלה הנמצאים בפנסיה טוענים שמקבלים דיווח. בהשוואה ל-68% מאלה הגרים במושב אך אינם חברים בו ונמצאים בגיל העבודה. הבדלים אלה נמצאו בעלי מובהקות גבוהה.

לסיכום, אמנם אחוזי המשיבים בקרב שתי האוכלוסיות, זו של חברי קיבוצים וזו של חברי מושבים הם שונים אך ניתן לראות שהמגמה היא אחידה. הסבר אפשרי לממצאים אלה הוא שדיווחי פנסיה מועברים רק למי שהפקיד כשכיר הפקדות פנסיוניות. יש יישובים, קיבוצים בעיקר, בהן היו שנים שלא הפקידו כספים לפנסיה ולכן לחלק מהחברים, במיוחד אלה הנמצאים כיום בגיל הפנסיה אין דיווחים פנסיוניים. ייתכן שההסבר להפרש בין אחוז המקבלים בקיבוצים לזה שבמושבים נעוץ בעובדה שבקיבוצים רבים פועלת וועדת פנסיה. חלק מפעילות הוועדה נוגע לקבלת הדו"חות, בדיקתם והנגשת הידע לציבור החברים.

לוח 13: רגרסיה שבה תחושת הביטחון הכלכלי העתידי היא המשתנה התלוי

	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	משתנים
	0.00938 (0.00661)	0.0151** (0.00604)	0.0108* (0.00610)	0.0148*** (0.00398)	0.0164*** (0.00365)	גיל
	-0.0429 (0.121)	-0.252** (0.102)	-0.232** (0.105)	-0.210** (0.103)	-0.215** (0.104)	מגדר (אישה = 1)
	-0.0863 (0.136)	0.0477 (0.122)	0.160 (0.125)	0.163 (0.124)	0.114 (0.123)	חי בזוגיות
	-0.0473 (0.240)	0.0616 (0.226)	0.182 (0.215)	0.110 (0.158)		חבר קיבוץ
		-				חבר מושב
	0.0251 (0.206)	0.000527 (0.188)	-0.0184 (0.194)	-0.184 (0.149)		תושב קיבוץ
	-0.229 (0.275)	-0.318 (0.247)	-0.217 (0.254)	-0.280 (0.230)		בפנסיה
	0.737** (0.333)	0.566* (0.299)	0.396 (0.306)			חבר קיבוץ בפנסיה
	-0.594 (0.364)	-0.490 (0.335)	-0.245 (0.323)			חבר מושב בפנסיה
	-0.472 (0.336)	-0.517* (0.301)	-0.408 (0.311)			תושב קיבוץ בפנסיה
	-1.038 (0.725)	-0.444 (0.641)	-0.0697 (0.659)			השכלה אקדמית
	0.225* (0.117)	0.381*** (0.105)				פנסיה של שכיר
	0.406*** (0.132)	0.514*** (0.117)				עסק עצמאי
	0.0987 (0.207)	0.150 (0.179)				פנסיה מהקיבוץ
	0.548** (0.252)	0.425* (0.235)				הכנסה
	0.161*** (0.0310)					קבוע
	1.397*** (0.394)	1.988*** (0.356)	2.655*** (0.345)	2.551*** (0.280)	2.427*** (0.269)	מספר תצפיות
	398	504	504	504	504	R ²
	0.180	0.135	0.068	0.064	0.049	

סטיות תקן בסוגריים
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

תוצאות הרגרסיה מראות שתחושת הביטחון הכלכלי העתידי עולה עם הגיל. אצל נשים, תחושת הביטחון הכלכלי פחותה מאשר אצל גברים. השכלה אקדמית מגדילה את הביטחון הכלכלי העתידי, וכך גם פנסיה מעבודה כשכיר. אצל חברי קיבוצים, קיומה של הפנסיה מהקיבוץ מגדילה את תחושת הביטחון הכלכלי העתידי. באופן לא מפתיע, מי שהכנסתו גבוהה יותר הוא בעל ביטחון כלכלי עתידי גבוה יותר.

מדברי היועצים הפנסיונים עולה שיש בסיס לכך שתחושת הביטחון הכלכלי אצל נשים ואצל בודדים פחותה מאצל גברים נשואים. הבדלים אלו בולטים לפעמים במיוחד בקיבוצים בהן ההחלטות הפנסיוניות לא תמיד נקבעות על ידי אנשי מקצוע. מדברי היועצת הפנסיונית של חברה 1 מכיוון שאישה תחיה זמן רב יותר ולכן הפנסיה הנקנית לנשים צריכה להיות גדולה יותר. לפי השיטה הליניארית להפקדות פנסיוניות בה נוקטים חלק מהקיבוצים, לא חשוב מה הגיל קובעים מנה לכל שנה, עבור הפנסיה של 1000 של אישה מקבלים פחות כי נקודת המוצא לחישוב היא שהאישה תחיה יותר שנים בהשוואה לגבר. בנוגע לאי השוויון בין מצבם הפנסיוני של אלמנים ובודדים, אמרה היועצת: "לפעמים יחיד מקבל חוץ מהפנסיה גם תוספות של 25%. כל קיבוץ מקבל החלטה אחרת. יצא לי שונות שכזו שאלמן יחיה מ-60% תוספת ויחיד רגיל תוספת רק של 25%." היועצת של חברה 2 הוסיפה שקיים אי שוויון מובנה בתוך שיטת החיסכון הפנסיוני הכללי במדינה בין גברים לנשים מכיוון שלנשים חופשות לידה וגיל פרישה יותר מוקדם ולכן יותר קשה להן להגיע לתשלומים קבועים לאורך מספר שנים רב. היועץ של חברה 4 ציין אי שוויון נוסף הנוכח בקיבוץ בין אלמנים לאלמנות, שכיוונו הפוך (לטובת הנשים): קצבת אלמן של הביטוח הלאומי מפלה גברים לעומת נשים. יש גבול הכנסה של 6,000 ₪ לגברים ולנשים אין גבול הכנסה.

לוח 14: שביעות רצון ממצב כלכלי נוכחי כמשתנה תלוי

	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	משתנים
	0.0106 (0.00744)	0.0220*** (0.00687)	0.0187*** (0.00679)	0.00719 (0.00445)	0.0107*** (0.00407)	גיל
	0.0870 (0.136)	-0.159 (0.116)	-0.132 (0.117)	-0.164 (0.115)	-0.167 (0.116)	מגדר (אישה = 1)
	0.250 (0.153)	0.381*** (0.138)	0.452*** (0.138)	0.474*** (0.138)	0.436*** (0.137)	חי בזוגיות
	-0.0297 (0.272)	0.0736 (0.258)	0.164 (0.240)	0.308* (0.176)		חבר קיבוץ
	0.174 (0.231)	0.136 (0.212)	0.158 (0.214)	0.0641 (0.165)		חבר מושב
	-0.334 (0.311)	-0.299 (0.282)	-0.185 (0.283)	-0.149 (0.259)		תושב קיבוץ
	0.0193 (0.374)	-0.381 (0.338)	-0.444 (0.338)			בפנסיה
	0.121 (0.408)	0.152 (0.381)	0.229 (0.359)			חבר קיבוץ בפנסיה
	-0.278 (0.374)	-0.168 (0.340)	-0.133 (0.343)			חבר מושב בפנסיה
	-0.633 (0.821)	-0.0598 (0.735)	0.151 (0.739)			תושב קיבוץ בפנסיה
	0.192 (0.132)	0.351*** (0.118)				השכלה אקדמית
	0.0336 (0.148)	0.231* (0.133)				פנסיה של שכיר
	-0.291 (0.232)	-0.167 (0.198)				עסק עצמאי
	0.235 (0.285)	0.144 (0.270)				פנסיה מהקיבוץ
	0.229*** (0.0345)					הכנסה
	1.203*** (0.444)	1.961*** (0.403)	2.331*** (0.383)	2.817*** (0.312)	2.750*** (0.300)	קבוע
	406	521	521	521	521	מספר תצפיות
	0.191	0.090	0.062	0.047	0.037	R ²

סטיות תקן בסוגריים
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

משיבים מבוגרים יותר הם בעלי שביעות רצון רבה יותר ממצבם הכלכלי הנוכחי. כך גם משיבים שחיים בזוגיות, לעומת אלו שלא. ייתכן שהכנסה של אדם נוסף מייצרת הבדל משמעותי ביכולת הכלכלית. השכלה אקדמית גם היא בעלת מתאם גבוה עם מצב כלכלי טוב. כאשר מוסיפים את ההכנסה בתור משתנה מסביר, הוא כמובן בעל מתאם גבוה עם מצב כלכלי.

לוח 15: משיבים בגיל העבודה: הערכת רמת החיים בפנסיה כמשתנה תלוי

	(4)	(3)	(2)	(1)	משתנים
	0.000145	-0.000103	0.00301	0.00459	גיל
	(0.00990)	(0.00891)	(0.00866)	(0.00823)	
	-0.0277	-0.0952	-0.0695	-0.0790	מגדר (אישה = 1)
	(0.209)	(0.176)	(0.174)	(0.174)	
	0.00538	0.00874	-0.0233	-0.0775	חי בזוגיות
	(0.265)	(0.242)	(0.241)	(0.238)	
	-0.270	-0.173	0.210		חבר קיבוץ
	(0.306)	(0.286)	(0.251)		
	-0.0273	-0.0411	-0.0605		חבר מושב
	(0.253)	(0.227)	(0.228)		
	-0.129	-0.321	-0.245		תושב קיבוץ
	(0.341)	(0.307)	(0.305)		
	0.145	0.175			השכלה אקדמית
	(0.201)	(0.179)			
	0.116	0.181			פנסיה של שכיר
	(0.247)	(0.218)			
	-0.321	-0.0461			עסק עצמאי
	(0.353)	(0.301)			
	1.132***	1.037***			פנסיה מהקיבוץ
	(0.404)	(0.387)			
	0.0378				הכנסה
	(0.0518)				
	2.510***	2.653***	2.719***	2.688***	קבוע
	(0.591)	(0.520)	(0.473)	(0.465)	
	190	232	232	232	מספר תצפיות
	0.067	0.050	0.013	0.003	R ²

סטיות תקן בסוגריים
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

בקרב משיבים בגיל העבודה, המשתנה היחיד שנמצא כמסביר את הערכת רמת החיים בגיל הפנסיה הוא פנסיה מהקיבוץ. לחברי קיבוצים קיים ביטחון כלכלי עתידי גבוה יותר מלכל קבוצות האוכלוסייה האחרות במדגם.

לוח 16: פנסיונרים: רמת החיים לעומת זו בגיל העבודה כמשתנה תלוי

משתנים	(1)	(2)	(3)	(4)
גיל	0.0157**	0.00820	0.0104	0.00926
	(0.00659)	(0.00649)	(0.00660)	(0.00759)
מגדר (אישה = 1)	0.0220	0.00523	0.00768	0.0377
	(0.0883)	(0.0848)	(0.0857)	(0.103)
חי בזוגיות	0.134	0.189**	0.171*	0.137
	(0.0964)	(0.0931)	(0.0930)	(0.104)
חבר קיבוץ	0.347**	0.347**	0.0688	0.0141
	(0.139)	(0.139)	(0.227)	(0.262)
חבר מושב	-0.0805	-0.0805	-0.105	-0.235
	(0.137)	(0.137)	(0.136)	(0.153)
תושב קיבוץ	-0.0718	-0.0718	-0.264	-0.506
	(0.386)	(0.386)	(0.391)	(0.476)
השכלה אקדמית	0.155*	0.155*	0.155*	0.0477
	(0.0850)	(0.0850)	(0.0850)	(0.0988)
פנסיה של שכיר	0.117	0.117	0.117	0.0957
	(0.0921)	(0.0921)	(0.0921)	(0.108)
עסק עצמאי	-0.144	-0.144	-0.144	-0.268
	(0.147)	(0.147)	(0.147)	(0.179)
פנסיה מהקיבוץ	0.291	0.291	0.291	0.183
	(0.203)	(0.203)	(0.203)	(0.236)
הכנסה	0.0591**	0.0591**	0.0591**	0.0591**
	(0.0266)	(0.0266)	(0.0266)	(0.0266)
קבוע	0.602	0.999*	0.787	0.716
	(0.514)	(0.513)	(0.528)	(0.617)
מספר תצפיות	266	266	266	204
R ²	0.025	0.115	0.141	0.169

סטיות תקן בסוגריים
*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

השכלה אקדמית היא בעלת השפעה חיובית על רמת החיים של פנסיונרים לעומת גיל העבודה. מלבד זה, הכנסה היא המשתנה החשוב ביותר בקביעת רמת החיים. מתוך ממצאי המחקר עולה תמונה ברורה שמצב הפנסיות בישובים הכפריים, במיוחד בקיבוצים, יציב בעקבות מעורבות רשם העמותות. בעקבות משבר אקטוארי חריף במספר קיבוצים, ב-2015 הוציא דרעי את הוראה 4. הוראה זו מכריחה את הקיבוץ לרשום את המאזן האקטוארי בספרי החשבונות של הקיבוץ. המאזן כולל את כל החובות הפנסיוניים של הקיבוץ לחבריו, כולל לעוזבים. ההוראה גם קובעת שהקיבוץ חייב בפנסיה של 40% מהשכר הממוצע במשק. ההוראה יצאה לאחר שנמצא שחלק מהקיבוצים לא עומדים בתשלומי הפנסיה של חבריהם. מדברי יועצי הפנסיה מתבררת משמעות הנחיה זו: "הוראה 4 של הרשם מחייבת את הקיבוצים לכתוב את החוב האקטוארי במאזן. זה טוב כי הקיבוץ לא יכול להחביא את

הבעיה הפנסיונית, ברגע שזה נרשם בספרי הקיבוץ יש לזה השפעות נוספות זה משפיע על קבלת הלוואות, על היכולת לבקש מענקים והלוואות מהבנקים. מהרגע שמחויבים להוראה זו אז רואים שאנשי הכספים של הקיבוץ מתעניינים בפנסיה כי הרישום פוגע במראית העין של ההון העצמי כפי שמוצג בספרי המאזנים, אנשי הכספים מתחילים לחשוב על פתרונות איך לצמצם את החוב הזה בספרים. זה מועיל ומקדם פתרונות של ארגון חסכונות פנסיוניים, אז ניתן לומר שזה בעייתי לקיבוץ אך מועיל לחבר." (מתוך ראיון עם יועצת הפנסיה של חברה 2). קיבוצים שלאורך שנים לא ניהלו בצורה מסודרת את חובות הפנסיה כלפי החברים מצד אחד ומצד שני מתקשים למצוא מקורות הכנסה פנויים לתשלום החובות האקטואריים עלולים להיקלע למשבר כלכלי חמור. מתוך דברי המנכ"ל של קיבוץ ז: "ב 2016 התגלה שלאורך זמן הקיבוץ לא מסוגל לעמוד בהתחייבויותיו ובמיוחד לא בפנסיית הרשם. תשלומי הפנסיה דורשים מהקיבוץ שלושה וחצי מיליוני שקלים בשנה. הקיבוץ שילם את תשלומי הרשם במשך שלוש שנים מאז והגיע למסקנה שלא ניתן לעמוד במשך התשלומים. (...) נושא החוב האקטוארי לא נוהל בקיבוץ במשך שנים ולכן המצב התדרדר כל כך. רק אחרי השינוי התחילו להפריש לפנסיות ולכן היה צורך לשלם פנסיות ישירות מתוך ההכנסות השנתיות של הקיבוץ." הקיבוץ הודיע על המשבר לרשם העמותות שלאחר כמה בדיקות יסודיות אישר את הפחתת הפנסיה מתחת לפנסיית הרשם לשנה אחת בלבד. ההפחתה היא ב 1,200 ₪ לאדם לחודש. קרן סלע לערבות הדדית של התנועה הקיבוצית מבצעת אבחון כלכלי ותומכת בפנסיונרים שזקוקים להשלמת הכנסה בשל ההפחתה. הפחתה זו בפנסיית הרשם לצד מעורבות של יועץ פנסיוני, המועצה האזורית והתנועה הקיבוצית, נתנה לקיבוץ זמן לשמור על זהותו הקיבוצית מחד ולמצוא למצוא מקורות הכנסה נוספים מאידך וכך אפשרה לקיבוץ להתאושש במקום להכריז על פשיטת רגל. כך 3 שנים לאחר שהתגלה המשבר האקטוארי, בעזרת טיפול נכון הקיבוץ בתהליך של התאוששות: "כיום בעזרת היועץ הפנסיוני, התמיכה של המועצה האזורית והרשם עושים תהליכי התייעלות. הקיבוץ לא יכול להצטמצם יותר מבחינת הוצאות על הקהילה מכיוון שזה יוביל לפגיעה בלתי הפיכה במרקם הקיבוצי לכן יוצרים מקורות הכנסה פסיביים כגון מקלטי אנרגיה סולארית שעתידים לקיבוץ כמיליון שקל בשנה. הקיבוץ מיצה את החסכונות האפשריים ואת היכולת לצמצם ועכשיו פונים להשגת הכנסות. מלבד החוב האקטוארי המצב של הקיבוץ יציב ויש מטע מאד גדול שמרוויח היטב. אם לא היה חוב אקטוארי הקיבוץ היה מסיים את השנים האחרונות ברווח של כ 2 מיליון ₪ בשנה".

אולם הצמדת פנסיית המטרה של רשם העמותות לשכר הממוצע במשק עלולה להוביל יותר ויותר קיבוצים למשבר כלכלי חמור שלא יוכלו להתאושש ממנו. הוראה 4 והצמדת הפנסיה בקיבוצים לשכר הממוצע במשק מבטיחים את ביטחונם הכלכלי של החבר מצד אחד, אך מצד שני, עלולים לסכן את יציבותו של הקיבוץ: "מבחינת הקיבוץ אני לא יודעת להגיד לכם מה

החוב האקטוארי הממוצע אבל הוא בטוח מעל 10 מיליון שקל, ללא ספק. יש לנו קיבוצים שאנחנו לא סופרים את החוב. כאילו. זה בדיחה. מדברים על 100 מיליון שקל, 120 מיליון שקל, כל מיני סכומים דמיוניים לחלוטין. וכל עליה כזאת של 100 שקל בפנסיה, נגיד, הפנסיה משנה שעברה עלתה ב-130 שקלים – זה דרמטי, זה עליה של כמה מיליוני שקלים בפנסיה. להערכתי אם הפנסיה תמשיך להיות צמודה לשכר הממוצע במשק הקיבוצים יקרוסו באיזה שהוא שלב, הם לא יוכלו לעמוד בזה. החוב האקטוארי יהרוג אותם" (מתוך ראיון עם יועצת הפנסיה של חברה 2).

סיכום ומסקנות

תחושת הביטחון הכלכלי העתידי במדגם היא יחסית גבוהה, גם בקרב אלו שנמצאים בגיל העבודה וגם בקרב אלו שכבר נמצאים בפנסיה. בקרב אוכלוסיית חברי הקיבוצים, התחושה הזו מגובה גם במערכת המסדירה את נושא הפנסיה ודואגת לחברים לאחר יציאתם לגמלאות. המערכת הזו גם יוצרת תחושה של ידיעה רבה יותר בקרב חברים לגבי מצבם הפנסיוני. תושבי קיבוצים (שאינם חברים) הם ברובם צעירים יותר ועוד בגיל העבודה. זוהי קבוצה המתאפיינת בהיותה משכילה יותר ובעלת הכנסה גבוהה יותר מהקבוצות האחרות במדגם. בקרב קבוצה זו, כמו גם במדגם כולו, משיבים שיש להם קרן פנסיה מעבודתם כשכירים בטוחים יותר לגבי מצבם הכלכלי העתידי.

המדגם במושבים מעלה תמונה של אוכלוסייה שפחות מעודכנת לגבי מצב החסכונות הפנסיוניים שלה. המושבים שנסקרו במחקר זה אינם מושבים שיתופיים, שבהם מצב הפנסיה, כך נאמר לנו על ידי היועצים הפנסיוניים, דומה לזה בקרב חברי הקיבוצים. במושבים במדגם הנוכחי האחריות על החיסכון הפנסיוני היא בידי הפרט, ועולה תמונה לפיה קיימת אי ודאות לגבי ההכנסה בזמן הפנסיה. בקרב חברי ותושבי המושבים, קיימת הסתמכות רבה יותר על עסקים עצמאיים, כולל משקים חקלאיים, כמקור להכנסה עתידית.

לסיכום הממצאים העיקריים במחקר ניתן להבחין שחברי קיבוצים ומושבים וכן תושבים בישובים אלו, שצריכים להיסמך על קצבת הזקנה אשר גובהה ב-2019 הוא 1554 ₪ ליחיד, כמקור מרכזי להכנסתם, חשים פחות ביטחון כלכלי עתידי מאשר משיבים שיש להם הכנסה נוספת ממקורות שונים כגון פנסיה מהקיבוץ, הכנסות ממשק חקלאי ועוד. במחקר זה נמצא כי מכל הקבוצות שהשתתפו במחקר חברי הקיבוצים הינם בעלי הפנסיות הגבוהות ביותר, למרות שהתושבים בקיבוצים הינם בעלי ההכנסה הגבוהה ביותר. ואולם משמעות תהליכי השינוי שעוברים על הקיבוצים המתחדשים היא שהאחריות על הפנסיה עוברת מהקיבוץ לחבר

ולתושב. כך גובה הפנסיה של חברי הקיבוצים המתחדשים יהיה תלוי יותר בהכנסתם ובהפרשות שהם עושים לפנסיה, לעומת המצב אצל חברי הקיבוצים בקיבוץ השיתופי. מהממצאים עולה שקרנות הפנסיה הישנות שנועדו לשימוש בלעדי של התנועה הקיבוצית איפשרו לקיבוצים להפקיד את כלל הפנסיות של חברי קיבוץ מסוים לקרן אחת על שם הקיבוץ עצמו, ולא בצורה פרטנית על שמות החברים. התנהלות זו איפשרה לקיבוצים להשמש בקרנות הפנסיה של החברים כחיסכון ליום סגריר וכך לעיתים נותרו החברים ללא פנסיה מספקת. מקרים שכאלו גרמו לחברי הקיבוצים לחוש חוסר ביטחון כלכלי עתידי. בעקבות שינוי החוק ב-2008 כך שהקיבוצים חייבים להפקיד בקרנות רגילות, על שם החברים הפרטיים והוראה מספר 4 ב-2015, התייצב מצבם האקטוארי של חברי הקיבוצים. חברי המושבים לעומתם נסמכים לחלוטין על הפקדות אישיות כשכירים או על הכנסות כעצמאים.

רשימת מקורות

- אדר, ג. ואורחון, א. (2014). רמת חיים, איכות חיים ותחושת רווחה של גמלאים בקיבוצים. חיפה: המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה.
- אדר, ג. ופלגי, מ. (1996) נשים בקיבוץ משתנה. הוצאת המכון לחקר הקיבוץ, אוניברסיטת חיפה.
- אחדות, ל. וספיבק, א. (2010). מערכת הפנסיה בישראל לאחר חמש-עשרה שנות רפורמה. סדרת מחקרי מדיניות, מחקר מדיניות 8. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.
- אנדבלד, מ., גוטליב, ד., הלר, א. וקראדי, ל. (2017), ממדי העוני והפערים החברתיים: דוח שנתי 2017. המוסד לביטוח לאומי מינהל המחקר והתכנון, https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2017.pdf
- אפלבוים, ל. (1999). עתידו של השלטון המקומי במרחב הכפרי, פרסום מס' 132. ירושלים: הוצאת מחקרי פלורסהיימר, האוניברסיטה העברית.
- אפלבוים, ל. (2002). יחסי הגומלין בין המועצה האזורית והוועד המקומי הסתגלות הדדית בסביבה משתנה. ירושלים: הוצאת מכון פלורסהיימר לחקר מדיניות.
- ברנדר, ע. (2011). השלכת פנסיית החובה על התמורה לעבודה. הרבעון לכלכלה, 58, (1). עמ' 91 – 120.
- גילי, י. וטביבאן-מזרחי, מ. (2003). עיקרי השינויים המוצעים בקרנות הפנסיה. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע, המחלקה לפיתוח תקציבי.
- בן רפאל, אליעזר ואפרים יער, 1992. "תהליכי ריבוד בקיבוץ", בתוך: החברה הקיבוצית: שינוי והמשכיות, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.
- גץ, ש. (1991) תפוצתם של השינויים בקיבוץ, המכון לחקר הקיבוץ, אוניברסיטת חיפה.
- ויתקון, ג'. (2001) 'שיוך נכסים בקיבוץ - מקסם שווא או שינויים מבניים בלתי נמנעים'. קרקע: כתב עת לחקר מדיניות קרקעית בישראל. הוצאת הקרן הקיימת לישראל.
- התנועה הקיבוצית (2019). שיק: שיתוף ידע קיבוצי, תקנוני פנסיה. <https://kibbutzim.b2ecloud.com/kibbutzim/category/14417> אוחר 11/3/19
- לוי, ע. (2014). מאפיינים עיקריים של שירותי חיסכון פנסיוני בעקבות יישום צו ההרחבה לפנסיה חובה. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע, המחלקה לפיתוח תקציבי.
- לוריא, ל. (2018). מגדר ופרישה – שוויון בהסדרי הפנסיה המדינית והתעסוקתית: דו"ח מסכם. קרן המחקרים של הביטוח הלאומי.
- לוריא, ל. (2015). הפרטת הפנסיה התעסוקתית בישראל. בתוך י. גל-נור, א. פז-פוקס ונ. ציון (עורכים) מדיניות ההפרטה בישראל: אחריות המדינה והגבולות בין הציבורי לפרטי. עמ' 320-356. ירושלים: מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- לפידות, א' אפלבוים, ל' ויהודאי, מ'. (2006). הקיבוץ בסביבה משתנה – בין הישרדות לשמירת

- ערכים, אופקים בגיאוגרפיה 66 ע"ע 7-27.
- לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (2013), *הדיוור בישראל - ממצאים מסקר הוצאות משק הבית, 2012*.
לשכה מרכזית לסטטיסטיקה (2015), *יישובים ואוכלוסייה, לפי מחוז, נפה וצורת יישוב*.
ספיבק, א. (2008). *התגברות אי הוודאות העולמית והרפורמות במערכת הביטוח הסוציאלי: המעבר משיטת הזכויות (DB) לשיטת הצבירה (DC) בצ'ילה ובשוודיה. ביטחון סוציאלי, 77, 59-77*.
- פלג, ד. (2006). *הרפורמה במערכת הפנסיה בישראל 2002-2004. ביטחון סוציאלי, 71, 84-108*.
- פוין, א. (2003) *הון חברתי כמנוף להיחלצות מהמשבר בפריפריה*. המרכז לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה.
- פוין, א. (2010) *מהפכה מעמדית בחברה שוויונית: שינוי וריבוד בקיבוץ*. הוצאת המכון לחקר הקיבוץ, אוניברסיטת חיפה.
- פוין, א. ופלגי, מ. (2011) *הפרטה בקיבוץ או הפרטת הקיבוץ? הוצאת המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה*.
- רוזלוי, ד. (1999) *השיטה והמשבר – משברים, הסדרים ושינויים בתנועה הקיבוצית, עם עובד. תל אביב*.
- רוזנר, מ. (2003). *הביטחון הסוציאלי בקיבוץ ועמדות חברי הקיבוץ כלפיו. ביטחון סוציאלי, 64, עמ' 100-122*.
- רזין, ע. (1996). *תמורות בשוליים העירוניים כפריים במטרופולין תל-אביב והשלכותיהן על ארגון השלטון המקומי בישראל*. ירושלים: הוצאת מחקרי פלורסהיימר, האוניברסיטה העברית.
- רסיסי, ס. ואפלבוים, ל. (2009). *השלטון המקומי הכפרי בראי המשפט בישראל*. ירושלים: המכון ללימודים עירוניים ואזוריים, האוניברסיטה העברית.
- רשות מקרקעי ישראל (2018). נוהל מס' 38.02B: שיוך דירות בקיבוץ או במושב שיתופי לפי החלטות 751/6. <http://land.gov.il/doclib2/38.02b/38.02b.pdf>. אוחר 11/3/19.
- שמר, א. ושמיד, ה. (2006). *לקראת הגדרה מתחדשת של שותפות קהילתית: גישה תלת-ממדית. חברה ורווחה כ"ו, 3, 354-327*.
- Achouch, Y. (2000). To Reconstruct Inequality: Remuneration for Work and Actors' Strategies to Increase Income in the Kibbutz. *Journal of Rural Cooperation*, 28(1).
- Applebaum, L., Sofer, M. (2004) The Moshav - Current Changes and Future Trends, *Horizons in Geography*, Vol. 59, pp. 36-60 (Hebrew).
- Ghose, R., 2004. Big sky or big sprawl? Rural gentrification and the changing cultural landscape of Missoula, Montana. *Urban Geography*

25,1, 528- 549.

Holzmann, R. and Hinz, R. (2005). *Old-age income support in the 21st century: An international perspective on pension systems and reform*. World Bank Publications.

Lester, L. H. (2005). *Immigrant's satisfaction: What is it? Does it matter?* NILS working paper No. 154: 2-103

Nelson, P.B., (2001). Rural restructuring in the American West: land use, family, and class discourses. *Journal of Rural Studies* 17 (4), 395e407.

Nelson, P.B. Obreg, A. Nelson, L., (2010). Rural Gentrification and linked Migration in the United States. *Journal of Rural Studies* 26 (4), pp 343-352.

OECD (2013), *Pensions at a Glance 2013: OECD and G20 Indicators*, OECD Publishing.

Palgi, M. (2002). Organizational change and ideology: The case of the kibbutz. *International review of sociology*, 12(3), 389-402.

Phillips, M., (2005). Differential productions of rural gentrification: illustrations from North and South Norfolk. *Geoforum* 36, 477-494.

Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.

Sofer, M., Grossman, E. S., & Grossman, D. (2015). The communal and renewed kibbutz: ideology, management and institutional change. *Studia Obszarów Wiejskich*, 38, 19-38.

Sofer, M. (2001). Pluriactivity in the Moshav:: family farming in Israel. *Journal of Rural Studies*, 17(3), 363-375.

Sofer, M., & Schnell, I. (2005). Ethnic entrepreneurship and embeddedness: the case of lower Galilee. *Proximity, distance and diversity: Issues on economic interaction and local development*, 69-88.

Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). Multiculturalism among minority and majority adolescents in the Netherlands. *International journal of intercultural Relations*, 26. 91-108.

Woods, M. (2007). Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place, *Progress in Human Geography*, 31(4), 485-507.